

Orhun Türkçesi ile Mu'înü'l-Mürîd'in Dili Arasında Mukayeseli Bir Gramer İncelemesi

DOÇ. DR. MEHMET CİHAT ÜSTÜN*

Öz

Harezm bölgesi, Oğuz ve Kıpçak boyları ile bazı göçebe Türk ailelerinin bölgeye göç etmesiyle 11 ve 12. yüzyıllarda Türklerin yerleşim yeri haline gelmiş, bu göçler neticesinde bölge Türkleşmiştir. Farklı Türk boylarının Harezm bölgesinde bir araya gelmesiyle yeni bir yazı dili ortaya çıkmıştır. Harezm Türkçesi olarak adlandırılan bu yazı dili sadece Karahanlı Türkçesinin klasik bir devamı olmakla kalmayıp aynı zamanda Oğuz ve Kıpçak Türkçesinin dil özelliklerini de içermektedir. Bu niteliğinden ötürü Harezm Türkçesi *müşterek Orta Asya edebi dili* olarak adlandırılmaktadır.

Harezm bölgesinde bu edebi dil ile çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlardan birisi de İslami konuları içeren *Mu'înü'l-Mürîd*'dir. Harezm Türkçesinin teşekkülünde önemli rol oynayan Doğu, Batı ve Kuzey Türk lehçelerinin izlerini *Mu'înü'l-Mürîd*'de tespit etmek mümkündür. Bunu ortaya koymak için bu çalışmada Orhun Türkçesinin sesbilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı unsurları Eski Türk Yazıtlarından yaklaşık altı yüz yıl sonra yazılan *Mu'înü'l-Mürîd* ile mukayese edilmiştir. Böylece, Türk dilinin gelişim seyri ile Türk dilinin kökleri arasındaki bağlantı örneklerle ortaya konulmuştur.

Anahtar sözcükler: Eski Türk yazıtları, Orhun Türkçesi, Harezm Türkçesi, *Mu'înü'l-Mürîd*, gramatikal inceleme.

A COMPARATIVE GRAMMAR ANALYSIS BETWEEN ORKHON TURKIC AND MU'ÎNÜ'L-MÜRÎD'S LANGUAGE

Abstract

The Khwarezm region became a settlement for Turks in the 11th and 12th centuries, when Oghuz and Kipchak tribes and some nomadic Turkish families migrated to the region, as a result of these migrations, the Khwarezm region became Turkish area. A new written language was formed in the Khwarezm region thanks to the coming together of different Turkish tribes. This written language that called Khwarezmian Turkish is not only a classical continuation of Karakhanid Turkish but also includes the linguistic features of Oghuz and Kipchak Turkish. Because of this feature Khwarezmian Turkish is called *the common Central Asian literary language*.

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: mustun@erzincan.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-7738-0801

Many literary works were written in this literary language in the Khwarezm region. One of these is *Mu'înü'l-Mürîd* which contains Islamic topics. In *Mu'înü'l-Mürîd*, it is possible to detect traces of Eastern, Western and Northern Turkish dialects which played an significant role in the formation of Khwarezmian Turkish. To reveal this, in this study; the phonetics, morphology and vocabulary elements of Orkhon Turkic were collated with *Mu'înü'l-Mürîd* which was written approximately six hundred years after the Old Turkic Inscriptions. Thus, the connection between the development of the Turkish language and the roots of the Turkish language is revealed with examples.

Keywords: Old Turkic inscriptions, Orkhon Turkic, Khwarezmian Turkish, *Mu'înü'l-Mürîd*, grammatical analysis.

GİRİŞ

Dilin en önemli özelliklerinden birisi değişkenlik göstermesidir. Dilin canlı bir varlık olarak değerlendirilmesi bu değişkenlikten kaynaklanmaktadır. İlk yazılı belgelerinden itibaren geçen zaman dahilinde bir dilin uğradığı değişiklik ses bilgisi, biçim bilgisi, anlam bilgisi ve söz varlığı çalışmalarıyla net bir şekilde ortaya konulabilir. Eski Türkçe dönemi ile başlayan Türk yazı dilinin tarihi gelişimi incelendiğinde Türk dilinin 13. yüzyıla kadar tek yazı dili halinde geliştiği bu yüzyıldan sonra doğu, batı ve kuzey yönlü olmak üzere farklı yazı dillerine bölündüğü ve 15. yüzyıldan sonra batı ve doğu olmak üzere iki büyük edebî dil ile icra edildiği 20. yüzyıldan itibaren ise çağdaş yazı dilleri çerçevesinde varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Oğuz ve Kıpçak boyları ile bazı göçebe Türk ailelerinin Harezmi bölgesine göç etmesiyle 11 ve 12. yüzyıllarda Harezmi coğrafyası Türklerin yerleşim yeri haline gelmiş, böylece bölgede yeni bir yazı dili ortaya çıkmıştır. *Müşterek Orta Asya edebî dili* ifadesiyle tanımlanan bu tarihî Türk lehçesi Türkoloji literatüründe Harezmi Türkçesi olarak adlandırılmıştır. Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında geçiş özelliği taşıyan Harezmi Türkçesi, kullanıldığı coğrafyada çok sayıda edebî eserin yazı dili olma niteliği ile eskiyi yeniyi taşıyan bir misyon üstlenmiştir.

Bünyesinde eskicil unsurları barındıran ve dilin canlılık prensibi dahilinde değişim ve gelişime açık olan Harezmi Türkçesi ile yazılmış eserlerden birisi de *Mu'înü'l-Mürîd*'dir. *Mu'înü'l-Mürîd* hem Eski Türkçe döneminin ilk evresini teşkil eden Orhun Türkçesinin özelliklerini barındırması açısından hem de kaleme alındığı Harezmi Türkçesinin özelliklerini ihtiva etmesi yönüyle değer arz eden bir eserdir. Eserin değeri geçmiş dil mirası ile gelişmekte olan dil dinamiklerini bir arada barındırmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada Orhun Türkçesinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı unsurları Eski Türk Yazıtlarından yaklaşık altı yüz yıl sonra Arap temelli Türk alfabesiyle Harezmi coğrafyasında Harezmi Türkçesi ile yazılmış olan *Mu'înü'l-Mürîd*'de mukayese yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda Harezmi Türkçesinin ses, şekil ve söz varlığı unsurları dahilinde yazılan *Mu'înü'l-Mürîd*'de Orhun Türkçesinin karakteristik niteliklerinin devam etmesiyle birlikte bazı fonetik ve morfolojik farklılıkların varlığı tespit edilmiş, söz varlığı açısından da edebî dil kıvamına ermiş ve işlerlik

kazanmış olan Mu'înü'l-Mürîd'in dilinin Orhun Türkçesine ait bazı sözcükleri bünyesinde yaşattığı kanaatine varılmıştır.

1. ORHUN TÜRKÇESİ, HAREZM TÜRKÇESİ VE MU'ÎNÜ'L-MÜRÎD

1.1. Orhun Türkçesi ve Köktürk Dönemi Yazıtları

Orhun Türkçesi, 552-744 yılları arasında I. ve II. Köktürk Kağanlığı çerçevesinde varlığını sürdüren Köktürklerin konuşma ve yazı dilidir. Köktürk kağanlarının ya da Köktürk devletinin ileri gelenlerinin ölümünden sonra onların adına diktirilen taşlar üzerine devlet yöneticileri muhatap aldıkları kişi hakkında birtakım metinler yazdırmışlardır. Taşa işledikleri bu sözlerin sonsuza kadar kalacağına ve Türk milleti için bir ders niteliği arz edeceğine inandıkları için bu yazıtlara "ebedi taş, sonsuz taş" anlamına gelen *bengü taş*" adını vermişlerdir. Köktürk alfabesiyle oluşturulan bu taşların kendisine Köktürk Yazıtları; bu yazıtların diline de genel olarak Köktürkçe ya da Orhun Türkçesi denilmektedir. Köktürk Yazıtları içerisinde muhteviyatı en geniş olan ve ilmî çalışmalara diğerlerinden daha fazla konu edinilen taşlar Orhun Yazıtlarıdır.

Orhun Yazıtları, Moğolistan'da araştırmalar yapan Nikolay Mihayloviç Yadrintsev tarafından 1889 tarihinde bulunmuştur. Yazıtlar, bugün Moğolistan'ın başkenti olan Ulan Batur'a 400 km, Karakorum ve Kara Balgasun harabelerine ise 60 km uzaklıkta, Orhun nehrinin kıyısı ile Koço-Çaydam gölü civarında (Akar, 2006, s. 82) bulunduğu için tespit edildiği bölgenin ismiyle Orhun Yazıtları şeklinde adlandırılmıştır. Bu yazıtlar birbirine 1 (bir) km uzaklıkta bulunan Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarından müteşekkildir.

Nikolay Mihayloviç Yadrintsev tarafından 1889 tarihinde Orhun vadisinde bulunan bu yazıtların meçhul ve esrarlı alfabesi, mukayeseli diller profesörü Danimarkalı Vilhelm Thomsen tarafından çözümlenmiş ve 15 Aralık 1893 tarihinde Kopenhag Bilimler Akademisinin toplantısında bu yazıtların Köktürlere ait olduğu bilim dünyasına duyurulmuştur (Ercilasun, 2009, s. 151).

Runik harfler ile yazılmış olan Köktürk bengü taşlarına genel çerçeveden bakacak olursak on farklı yazıttan bahsetmemiz mümkündür: *Çoyr yazıtı* II. Köktürk Kağanlığı döneminde 687-692 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Altı satırdan ibaret olan bu yazıt bir Köktürk erinin İltiş Kutluk Kağan'a katılımını içermektedir. Köktürk alfabesiyle yazılmış ilk eser olması bakımından değer arz etmektedir.

Hoytu Tamir yazıtları Moğolistan'ın Arhangay ilinde bulunup ismini yazıtları barındıran büyük bir kaya kütesinin adından almaktadır. Yazıtlar, ilk kez 1893'te D. A. Klementz'in tespitlerinden hareketle W. Radloff tarafından 1895'te yayımlanmıştır (Aydın, 2017, s. 2). Taşları kazımak yerine kayaların üzerine boya ile yazılan Hoytu Tamir yazıtı (Ercilasun, 2009, s. 128) 10 parça ve 39 satırdan ibarettir. Yazıt konu itibariyle Tarduşların komutanı Köl İç Çor'un Türgişlerle savaşmasını içermektedir. Hoytu Tamir yazıtlarının 717-720 yıllarında yazıldığı tahmin edilmektedir (Akar, 2006, s. 87).

Ongin yazıtı 1891 yılında Nikolay Mihayloviç Yadrintsev tarafından Ongin Irmağı civarında bulunmuştur. İsmiyle bulunduğu yerin adından almaktadır. Hüseyin Namık Orkun, Ongin yazıtı için Manitu Dağı civarında bulunduğunu Taçam (?) adlı bir Türk beyine ait olduğunu ve metinde İltiş ve Kapgan kağanların isimlerinin geçtiğini, bu kağanların isimlerinin geçmesinden dolayı

yazıtın 8. yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir (Orkun, 1987, s. 127). Ongin yazıtının, ön yüzünde 8, yan yüzünde 4 satır bulunmaktadır. Ayrıca, Ongin yazıtını meydana getiren asıl anıt taşın son 4 satırının üzerinde 7 yatay satırdan oluşan bir ek yazıt da mevcuttur (Clauson, 2011, s. 27). Yazıtta, II. Köktürk kağanlığının kuruluşuyla ilgili kısa bilgiler verilmekle birlikte dört tarafın hakimiyet altına alınma şartları ifade edilmiş, Türk milletinin kağansız kaldığı devletin yok olma tehlikesi yaşadığı belirtilmiştir. Bu içeriğin ardından İşbara Tamgan Tarkan ve babası İl İtmiş Yabgu'nun düşmanlara karşı yaptığı seferler anlatılmıştır (Ölmez, 2016, s. 44). Ongin yazıtının 719-720 yıllarında dikildiği düşünülmektedir (Akar, 2006, s. 87). Ongin yazıtının dikilme tarihi hususunda Clauson, Radloff'a ait olan *Ongin Yazıtının Bilge Kağan'ın hükümdarlığı sırasında dikildiği* görüşünden hareketle bunun ne kağan olma tarihi olan MS 716'dan önce ne de Bilge Kağan'ın ölüm tarihi olan MS 735'ten sonra olabileceğine hükmetmektedir. Clauson, Kül Tigin yazıtının yazarın kendine örnek aldığı yazıtlardan biri olduğu görüşünün dikkate alınması durumunda 716-735 yılları arasının çok daha daraltılabileceğini vurgulamış, ileri sürdüğü bu görüşe Kül Tigin yazıtının MS 732 yılına kadar dikilmemiş olmasını da gerekçe göstermiştir. Tüm bu veriler dahilinde Clauson, Ongin yazıtının MS 732 ile MS 734'ün sonu arasında dikildiği fikrini savunmaktadır (Clauson, 2011, s. 39-40).

Köl İç Çor yazıtı, Bilge Kağan'ın hükümdarlık döneminde Tarduşlar üzerine şad olarak görevlendirilen İşbara Bilge Köl İç Çor adına 723-725 yılları arasında dikilmiştir (Özkan vd. 2017, s. 206). Yazıtı Fransızcaya çeviren Aleksandr Nikolaevič Samoyloviç, yazıtta geçen *Köli Çor* isminden hareketle 716 yılında Tarduşların başında bulunan Köl Çor'un bu yazıtın sahibi olduğunu ileri sürmüştür. Yazıtta Köl İç Çor'un savaşlarda sergilediği yiğitlik anlatılırken yazıtın sonunda Karluklarla yapılan savaşta Köl İç Çor'un öldüğü anlatılmaktadır (Ercilasun, 2009, s. 129). Köl İç Çor yazıtı, Polonyalı Türkolog Wladyslaw Kotwicz tarafından Moğolistan'da İhe Hüşotü denilen yerde bulunmuştur. Tespit edildiği yer sebebiyle Köl İç Çor yazıtına kimi kaynaklarda İhe Hüşotü yazıtı da denilmektedir. Yazıtın batı yönünde 12, doğu yönünde 13, kuzey yönünde 4 olmak üzere (Orkun, 1987, s. 135) toplam 29 satır mevcuttur.

İhe Aşete yazıtı, Köktürk dönemi bengü taşlarındandır. Altun Tamgan Tarkan adına 724 (?) yılında dikilmiştir. Moğolistan'da bulunan Bulgan ilinin Mogod semtinde Tülee uul dağının batı kısmında yer alan Asgatın Höndiy bölgesindeki Asgat vadisinde bulunmaktadır. Yazıtın bulunduğu bölge Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının tespit edildiği Koşo-Tsaydam vadisinin kuzeydoğusundadır (Ünal, 2015, s. 271-272). Yazıt, Asgat ırmağının aşağı mecrasında bulunması sebebiyle Türkoloji literatüründe *İh-Asgat veya Höl Asgat yazıtı* olarak da adlandırılmaktadır. Dört yönlü iki ayrı mezar taşından ibaret olan İhe Aşete yazıtının satır bilgisi hususunda Osman Fikri Sertkaya, T. Ôsawa tarafından yazıt kalıplarının alındığını ve I. taşın doğu yüzünde 8 satır, batı yüzünde 5 satır; II. taşın doğu yüzünde 7 satır, batı yüzünde ise 17 satır olduğunu ve eksik olan ibarelerin diğer satırlarla tamamlandığında toplamda 37 satırlık metnin elde edildiğini (Sertkaya, 2014, s. 7-8) ifade etmektedir. Yazıt, Ağustos 1891'de Rus bilim insanı N. P. Levin tarafından bulunmuştur.¹ İlk defa 1895'te Wilhelm Radloff tarafından metin ve tercüme şeklinde St. Petersburg'da yayımlanmıştır. W. Radloff'un dışında Nikolay Mihayloviç Yadrintsev ve Hüseyin Namık Orkun (Orkun, 1987, s. 313-319) tarafından yazıt üzerinde ilmî çalışma yapılmıştır.

¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Altun_Tamgan_Tarkan_Yaz%C4%B1t%C4%B1 (erişim 11.01.2024)

Tonyukuk yazıtı, Köktürk Devletinin üç büyük hükümdarı olan İltiş Kağan, Kapkan Kağan ve Bilge Kağan'a danışmanlık yapmış *Buyla Bağa Tarkan* ünvanı ile sıfatlandırılmış Bilge Tonyukuk adına dikilmiştir. Yazıt, Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un 56 km güneydoğusunda Tola Irmağının yukarı mecrasında yer alan Bayan Çokto bölgesinde bulunmaktadır. Yazıtların adlandırılma işlemi tespit edildikleri bölgenin adına göre yapıldığı için Tonyukuk yazıtı Türkoloji literatüründe Bain Tsokto (Bayan Çokto) şeklinde de ifade edilmektedir. Yazıtta herhangi bir tarihlendirme yapılmaması sebebiyle Tonyukuk yazıtının dikiliş tarihi hususunda net bir bilgi vermek mümkün değildir. Eski Türkçe çalışmaları çerçevesinde başta W. Thomsen olmak üzere Türkologlar yazıtın 725-726 yılları arasında dikildiğini düşünmektedirler. Bu tarihlendirmeyi kabul etmeyen Giraud 715, Clauson 716, Ali Akar 716-718 arası, Bazin 726, Talat Tekin 720-725 arası, Osman Fikri Sertkaya ve Erhan Aydın 732-734 arasında yazıtın diktirildiği yönünde görüş beyan etmişlerdir (Akar, 2020, s. 46). Tonyukuk yazıtı, iki büyük taştan müteşekkildir. Birkaç metre mesafe ile birbirine karşı konumlanmış vaziyette olan bu iki taş Türkoloji literatüründe I. taş ve II. taş şeklinde adlandırılmaktadır. Birinci taş ikincisine göre daha iyi durumda olup harfler daha net bir şekilde okunabilmektedir (Aydın, 2019, s. 86). I. taşın batı yüzünde 7 satır, güney yüzünde 10 satır, doğu yüzünde 7 satır, kuzey yüzünde 11 satır olmak üzere toplam 35 satır; II. taşın batı yüzünde 9 satır, güney yüzünde 6 satır, doğu yüzünde 8 satır, kuzey yüzünde 4 satır olmak üzere toplam 27 satır bulunmaktadır. Yazıt, 1897 yılında botanikçi Yelizaveta Klements tarafından bulunmuştur. İhe Aşete yazıtında olduğu gibi Tonyukuk yazıtının neşriyatını da ilk önce Wilhelm Radloff yapmıştır. Yazıtta, Tonyukuk'un dilinden anlatım söz konusudur. Tonyukuk, kendini tanıtmakla başlar, devamında II. Köktürk Kağanlığının kurulma şartlarından, Köktürklerin hayat tarzından, Oğuzlar, Çinliler, Kıtaylar tarafından Köktürlere karşı ittifak kurulmasından ve Tonyukuk'un taktikleri sonucu bu ittifakın dağıtılmasından, Kendi kişisel tecrübelerinden, Tonyukuk ve İltiş Kağan'ın Çin'e yaptıkları seferlerden, Kırgız seferinden, Türgiş seferinden, Demirkapı seferinden, İltiş ve Kapkan Kağan döneminde kazanılan başarılarından ve bu başarılardaki kendi rolünden bahseder (Akar, 2020, s. 49-53). Tonyukuk yazıtında olaylar sade bir şekilde halk diliyle anlatılmıştır. Ayrıntılara girilmeksizin olaylar ana hatlarıyla verilir. Millete ders vermek için yeri geldiğinde öğütlerde bulunulmuştur. Atasözü ve deyimlerden de örnekler taşıyor olması halk kültürünün ve halk söyleyişlerinin Tonyukuk yazıtındaki yansıması olarak değerlendirilir (Ercilasun, 2009, s. 131).

Birinci Orhun yazıtı, İltiş Kağan'ın oğlu Bilge Kağan'ın kardeşi olan Kül Tigin adına Bilge Kağan tarafından diktirilmiştir. Yazıt, bugün Moğolistan'ın başkenti olan Ulan Batur'a 400 km, Karakorum ve Kara Balgasun harabelerine ise 60 km uzaklıkta, Orhun ırmağının kıyısı ile Koço-Çaydam gölü civarında bulunmaktadır. Bu yazıt, Kül Tigin adına diktirildiği için Kül Tigin yazıtı olarak adlandırılmakla birlikte tespit edildiği bölgenin ismine göre de *Birinci Orhun yazıtı* şeklinde de literatüre geçmiştir. Yazıtın batı yüzündeki Çince ifadeden Kül Tigin yazıtının 1 Ağustos 732 tarihinde tamamlandığı ve Türkçe yazımının yirmi günde bitirildiği dikkate alınrsa anıtın dikiliş tarihinin 21 Ağustos 732 olduğunu söylemek mümkündür. Kül Tigin yazıtı, dört yönlü tek parça bir taştan ibarettir. Yazıtın batı yüzünde Çince bir metin vardır. güney yüzünde 13 satır, kuzey yüzünde 13 satır, doğu yüzünde 40 satır bulunmaktadır. Bunlara ek olarak anıtın oturtulduğu kaplumbağa kaide üzerinde de sadece 7-8 kelimesi okunabilen bir yazıt vardır (Tekin, 2013, s. 10-12). Nikolay

Mihayloviç Yadrintsev tarafından 1889 yılında bulunmuştur. Bu yazıt üzerindeki esrarlı yazının çözüldüğü 15 Aralık 1893'te Kopenhag Bilimler Akademisinin ilmî toplantısında Vilhelm Thomsen tarafından duyurulmuştur. Yazıt üzerine ilk ilmî çalışma yine V. Thomsen ve adeta onunla bir yarış içinde olan W. Radloff tarafından yapılmıştır. Kül Tigin yazıtında baştan sona kadar söylenen sözlerin tamamı Bilge Kağan'a aittir. Muharrem Ergin bu sözleri "*Bilge Kağan'ın kardeşine duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkârane bir vecd ve coşkunluğun içine atan müthiş teessürünün bir ifadesi*" (Ergin, 1991, s. 9) şeklinde değerlendirmektedir. Yazıtın içeriğinde I. Köktürk Kağanlığının güçlü zamanlarından ve daha sonra zayıflayıp Çin'e tutsak oluşundan, tutsak oluşun sebeplerinden; II. Köktürk Kağanlığının kuruluşundan Kül Tigin'in ölümüne kadar olan siyasî ve askerî olaylardan; Türklerin sınırlarını nasıl genişlettiklerinden, Türklerin hayat tarzı ve yaşam felsefelerinden; Çin, Kıtay, Tangut vs. yabancı ulusların dışında Oğuz, Kırgız, Uygur gibi Türk boylarıyla olan mücadelelerinden ve bu mücadeleler sonucunda bu boyları kendilerine nasıl bağladıklarından, özellikle Çin'in Türklere ve diğer kavimlere karşı yürütmüş olduğu siyasetten; yapılan savaşlar ve bu savaşlarda Kül Tigin'in göstermiş olduğu kahramanlıklardan (Ölmez, 2017, s. 78) bahsedilmektedir. Bilge Kağan'ın beylerine ve halkına seslendiği ve onları uyardığı sözlerden müteşekkil Kül Tigin yazıtı, etkili anlatımı ve ifade güzelliği ile Türk dilinin değeri tartışılmaz hitabet örneklerinin başında gelir. Yazıtlarda anlatımı güçlü kılan unsurların *ikilemeler, koşutluk, deyimler, atasözleri ve kullanılan edebi sanatlar* olduğunu söylemek mümkündür (Tekin, 2003, s. 14-15).

İkinci Orhun yazıtı, İltiş Kağan'ın oğlu, Kapgan Kağan'ın yeğeni, Bilge Tonyukuk'un damadı, Kül Tigin'in kardeşi Bilge Kağan adına Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiştir. Yazıt, bugün Moğolistan'ın başkenti olan Ulan Batur'a 400 km, Karakorum ve Kara Balgasun harabelerine ise 60 km uzaklıkta, Orhun ırmağının kıyısı ile Koço-Çaydam gölü civarında Kül Tigin yazıtına 1 km uzaklıkta bulunmaktadır. Bu yazıt, Bilge Kağan adına diktirildiği için Bilge Kağan yazıtı olarak adlandırılır. Fakat tespit edildiği bölgenin adına göre adlandırılma temayülü çerçevesinde *İkinci Orhun yazıtı* şeklinde de literatüre geçmiştir. Bile Kağan'ın ölümü, kendisi adına dikilen yazıtta "*kang[ım k]ağan [I]t yıl onunç ay altı otuzka uça bardı*" (BK-G10), "babam kağan köpek yılı onuncu ayının yirmi altısında vefat etti" şeklinde geçmiş olmasından hareketle Fransız Türkolog Bazin, vefat tarihinin miladî 25 Kasım 734'e denk düştüğünü ileri sürmektedir. "*Lağzın yıl beşinç ay yiti otuzka yoğ ertürtüm*" (BK-G10), "domuz yılı beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze törenini yaptırırım." ifadesi hareket noktası alındığında Bilge Kağan'ın cenaze töreninin miladî olarak 22 Haziran 735 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Çince metnin 19 Ağustos 735'te; Türkçe kısımların ise 34 günde yazıldığı hesaba katılırsa Bilge Kağan yazıtı 24 Eylül 735'te diktirilmiş olmalıdır (Tekin, 2003, s. 12). Kül Tigin yazıtı, dört yönlü tek parça bir taştan ibarettir. Yazıtın kuzey yüzünde 15 satır, güney yüzünde 15 satır, doğu yüzünde 41 satır, batı yüzünde tahribattan okunamayan Çince bir yazıtın dışında 7 satırlık kısa bir ifade, güneydoğu ve güneybatı yüzlerinde 1'er satır bulunmaktadır. Kül Tigin yazıtında olduğu gibi kaplumbağa kaide üzerinde oturtulmuştur. Kaplumbağa kaide oldukça fazla yıpranmış durumdadır. Bilge Kağan yazıtında söylenen sözler yazıtın güney yüzü 10. satırına kadar Bilge Kağan'a aittir. Yazıtın güney yüzü 10-15. satırları ile batı yüzündeki satırlarda geçen sözler Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan'a aittir. Yazıtın içeriği Kül Tigin yazıtıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Kül Tigin'in yer almadığı olaylar

Bilge Kağan yazıtında farklıdır. Bilge Kağan yazıtında da I. Köktürk Kağanlığı dönemindeki büyüklük, görkem ve heybetten ve daha sonra zayıflayıp Çin'e tutsak oluştan; esaretten kurtulup II. Köktürk Kağanlığının nasıl ve ne şartlarda kurulduğundan; Bilge Kağan'ın savaşları ve Türk milleti için neler yaptıklarından bahsedilmektedir (Ercilasun, 2009, s. 133). Yazıt, Nikolay Mihayloviç Yadrintsev tarafından 1889 yılında Kül Tigin yazıtına 1 km uzaklıkta bulunmuştur. Yazıt üzerine ilk ilmî çalışma yine V. Thomsen ve W. Radloff tarafından yapılmıştır.

İhe-Nûr yazıtı, bu yazıt İhi-Hanın-Nor gölünün batı tarafında bulunmuştur. Anlam çıkarmanın güç olduğu kanaatine varılan bir mezar yazıtıdır (Orkun, 1987, s. 295). 6 satırlık küçük bir yazıttır. 730 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir (Sertkaya, 1995, s. 324).

Hangiday yazıtı, 4 satırlık bir anıt olup Moğolistan'ın Bulgan ili Daşınçılan bölgesinde bulunan Hangiday dağında kaya üzerine yazılmıştır. Yazıtın bulunduğu bölgenin GPS kaydı 1119 m, 48T 0417951, UTM 5281380'dir (Alyılmaz, 2003, s. 188).

Köktürk dönemi bengu taşları; Türk dilinin bilinen en eski yazılı belgeleri; Türk edebiyatının da hitabet ve hatırat türünün ilk vesikalarıdır. Türk isminin ilk defa geçtiği; Türklerin dili, dini, tarihi, medeniyeti, kültürü, siyaseti, ordu ve askerî yapısı, coğrafyası, sosyolojisi, hayat algısı ve yaşam felsefesi, ekonomisi² (Ergin, 1991, s. 7) hakkında çok değerli bilgileri içeren eserlerdir. Köktürk dönemi yazıtlarını, dil ekseninde değerlendirecek olursak Türk yazı dili ve Türk dili grameri hakkında ilk bilgilerimizi belgeleriyle takip edebilme imkânını elde edebildiğimiz, Türk diline ve Türklere ait kodları barındıran ilk eserlerdir. Yazıtlarda muhatap kitlenin halk olması sebebiyle açık, anlaşılır, sade, samimi ve abartıdan uzak üslup dikkati çekmektedir. Köktürk harfli yazıtlarda kullanılan dil ve üslup bu yazı dilinin yeni gelişmiş ve ilk örneklerini sunan bir yazı dili olmadığını; aksine kendinden önceki dönemlerden itibaren işlenerek gelişen bir nitelik taşıdığını düşündürmektedir. Belgeleriyle birlikte 7. yüzyıldan başlayıp 13. yüzyıla kadar devam eden bu yazı dili, yerine ve dönemine göre farklı alfabelerle icra edilse de Türkler için ortak ve tek yazı dili olma niteliği taşımaktadır.

Türk dili ve Türk tarihine ışık tutan Köktürk harfli yazıtlar; sözcükbilim, anlambilim ve biçembilim çerçevesinde incelendiğinde bu yazıtlardan hem taşlara işlendiği dönemin dilini hem de Türkçenin yazıtlardan önceki dönemlerini aydınlatacak bilgileri elde etmekteyiz (Aksan, 2015, s. 143). Köktürk bengu taşlarını, işlevsel olarak sadece yazıldığı zaman dilimi içinde değil; kendisinden sonra kaleme alınacak olan eserlere gerek söz varlığı gerekse sahip olduğu dil standardı ile kaynaklık etmiş olması açısından değerlendirmek gerekir. Zira Köktürk Kağanlığın yıkılışından sonra başka coğrafyalara göç eden Türk boyları her nereye gidip her nerede yaşadılarsa oraya Köktürk idarî, siyasî ve kültürel yapısını götürmüşlerdir. Bunun doğal bir sonucu olarak bugün /r/ Türkçesi konuşan Çuvaşlar hariç diğer bütün Türk unsurları başta dil olmak üzere Köktürklerin izlerini ve etkilerini taşır (Akar, 2006, s. 76). Bu minvalde, Köktürkçe ile kendisinden sonraki dil dönemleri mukayese edildiğinde Türk dilinin standartları, değişim ve gelişim noktaları daha net ve tanımlarıyla ortaya konmuş olacaktır.

1.2. Harezmi ve Harezmi Türkçesi

² Bu unsurlar Muharrem Ergin'in "Orhun Abideleri" adlı eserinin önsözünde Köktürk yazıtları için yaptığı değerlendirmeden alınmıştır.

Harezmi kelimesi Arapların bölgeyi ele geçirmelerine kadar bir kavim adı olarak kullanılmış, Araplar Türkistan'a yayılınca da coğrafî yer adı olma niteliği kazanmıştır.³ Coğrafî olarak Ceyhun Irmağının Aral Gölüne döküldüğü bölgenin adı *Harezmi*'dir. Bugün Özbekistan ve Türkmenistan sınırları içinde yer alan Harezmi bölgesi, İslam'ın yayılmasından itibaren sırasıyla Emevi, Abbasi ve Samanoğullarının egemenliğinde kalmıştır. Harezmi Bölgesi 11. yüzyıla kadar İran ve Arapların hakimiyeti altında iken 11. yüzyılın başlarında Gaznelilere bağlı bir vilayet haline gelmiştir. Gazneliler döneminde bölgeyi idare etmek üzere tayin edilen valilere *Harzemşah* unvanı verilmiştir. Gaznelilerden sonra bölgeye hâkim olan Selçuklular da aynı geleneği devam ettirmiş, Selçuklu sultanı Sancar'ın ölümüyle birlikte Harezmi valileri bağımsız hale gelmiştir. Anuş Tigin ile başlayıp Alaaddin Muhammed yönetimi ile son bulan Harzemşahlar Devletine Çengizliler son vermiştir (Ercilasun, 2009, s. 369). Harezmi bölgesi, Cengiz Han'ın ölümünden sonra oğlu Cuci'ye; Cuci'den sonraki toprak paylaşımında da onun oğlu Batu Han'a verilmek suretiyle Altın Orda Devletine katılmış, bu geçişlerle birlikte Harezmi bölgesi 14. yüzyıla kadar Kongrat Türklerine bırakılmıştır (Özaydın, 1997, s. 218). Orta Asya'da Türkler sahip oldukları nüfus yoğunluğuyla yeni bölge ve ülkeleri kendi hakimiyetlerine almışlar ve muktedir bir siyasi güce sahip oldukları için yerleştikleri bölgeleri Türkleştirmeyi başarmışlardır. Harezmi bölgesi bunun en önemli ve en başta gelen örneklerinden birisidir. Tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Harezmi bölgesinde konuşulan dil, 11. Yüzyıla kadar İran dilinin bir şivesi iken bu yüzyıldan sonra bölge Türklerin yerleştiği bir yer olmuş, bölgede Türk şehirleri meydana gelmeye başlamış ve bu Türkleşme ile birlikte Harezmi bölgesinde *Müşterek Orta Asya Türkçesi* diye adlandırılan Harezmi Türkçesi ortaya çıkmıştır (Toparlı vd. 2007, s. 11).

Harezmi Türkçesi, Harezmi bölgesinin 1017'de Gazneli Mahmud tarafından alınması ve bölgenin Türkleşmeye başlamasından sonra bu bölgede teşekkül eden edebî dilin adıdır (Akar, 2006, s. 159). János Eckmann, Harezmi Türkçesini "*13. Yüzyıldan itibaren temelde Karahanlı Türkçesine dayalı, içinde kısmen Oğuz ve Kıpçak Türkçesinin etki ve izlerini taşıyan Orta Asya edebî dili*" şeklinde ifade etmektedir. Tarihî süreç içerisinde bölgeye yerleşen Kanglı, Oğuz ve Kıpçak Türklerinin ağız özelliklerine dayalı unsurlardan oluşan Harezmi Türkçesi, bu üçlü karışımdan ötürü *Müşterek Orta Asya Edebî Dili*, *Müşterek Orta Asya Edebî Türkçesi* şeklinde de adlandırılmıştır. Bu müşterek olma durumu, Harezmi Türkçesine özgü ses, şekil ve söz varlığı niteliklerini barındıran bir tarihî Türk lehçesinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Harezmi Türkçesi adıyla belirli bir şivenin Orta Asya'da kullanıldığını ilk defa Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinden öğrenmekteyiz. Nevâî, eserinde Harezmi Bilgin Hüseyin Harezmi'nin Mesnevî ve Kasîde-i Bürde'ye Harezmi Türkçesiyle bir tefsir yazdığı bilgisini bizimle paylaşmaktadır (Eckmann, 1996, s. 1).

Harzemşahlar döneminde bilim ve edebiyat alanında büyük etkinliklerin gerçekleştirilmesi, düzenli medreselerin ve büyük kitaplıkların varlığı, sultanların sanatçı ve ilim adamlarını koruyucu olması, saraylarda ilmî toplantıların düzenlenmesi, devlet dilinin Türkçe olması, edebiyat dili olarak Türkçenin önem kazanması, medreselerde Türkçenin eğitim dili olarak kullanılması (Bozkurt, 2005, s. 233) hususiyetleri Harezmi Türkçesinin edebî dil olarak gelişimine katkı sağlamıştır. Harezmi Türkçesinin Eski ve yeni şekillerle birtakım ağız özelliklerinin iç içe bulunduğu Harezmi Türkçesi,

³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Harezmi> (erişim 25.01.2024)

yayımlı ve kullanım açısından sadece Harezmi bölgesiyle sınırlı kalmamıştır. Altın Orda Devletine bağlı kültür merkezlerinde ve Temürlü devrinde kullanılmış, daha sonra da yerini Çağatay Türkçesine bırakmıştır. Harezmi Türkçesi, Türk yazı dili tarihinde sahip olduğu bu konumla Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında adeta bir geçiş misyonu üstlenmiştir.

1.3. Mu'înü'l-Mürîd

"Mu'în" kelimesini yardımcı; "mürîd" kelimesini ise kendi iradesini Allah'ın iradesine bırakmak için tasavvuf yoluna revan olmak gayesiyle bir şeyhe intisap eden kimse (Devellioğlu, 2013, s. 788-859) şeklinde ifade edecek olursak Mu'înü'l-Mürîd'in nihaî anlamı, *nefsini terbiye etmek maksadıyla bir müşide bağlanan dervişlerin yardımcısı* şeklinde izah edilebilir. Mu'înü'l-Mürîd 1313 yılında Harezmi coğrafyasında Harezmi Türkçesiyle Harezmi İslam ya da Şeyh Şeref tarafından yazılmıştır. Eserin yazarı hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Eserin yazarı için Ebu'l-Gazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime'de Şeyh Şeref adını ileri sürmüştür. Janos Eckmann eserin yazarını "İslam" adında bir kişi olarak kabul etmiştir. Ahmet Caferoğlu müellif hususunda "Şeyh Şeref" ismini savunmuştur. Köprülü, eserin Baba İslâm'a intisap etmiş müritlerden birisi tarafından yazıldığı ve sonradan insanların eseri Şeyh Şeref'e isnat ettiği ihtimali üzerinde durmuştur. Ahmet Bican Ercilasun, Köprülü'nün düşüncesinden hareketle Eserin İslam adlı kişiye ait olduğu yönünde bir kanaate varmıştır (Ergönenç, 2024). Eser üzerine ilmî çalışma gerçekleştiren Recep Toparlı da Mu'înü'l-Mürîd'in 402. beytinde geçen "*bu kaç sözi aytğan atı islam ol / tileki ahır vakt imân islam ol*" dizlerinden hareketle eserin müellifinin İslam adlı kişi olduğunu ifade etmiştir (Toparlı vd. 2014, s. 15).

Türkmenler arasında saygın bir yere sahip olan Mu'înü'l-Mürîd'de İslam dinine özgü konular işlenmiştir. İslamî konuları ihtiva etmesi sebebiyle Türkistan coğrafyasında çok büyük ilgi görmüştür. Arapça bilmeyen ve asıl kaynaklarından fıkıh ve tasavvuf konularını öğrenme ihtimalleri bulunmayan göçebe Türkmenleri bu konularda bilgilendirmek ve İslam dinini yeni öğrenenlere yardımcı olmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Eser yaklaşık 900 beyitten, tüm kitap 407 dörtlükten müteşekkil olup Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'ın vezni olan *fe'û lün / fe'û lün / fe'û lün / fe'ûl* kalıbıyla yazılmıştır.

Mu'înü'l-Mürîd'in dili Nehcü'l-Ferâdis'e yakın olmakla birlikte eser üzerinde Oğuz Türkçesinin etkileri de mevcuttur (Bozkurt, 2005, s. 237). Eserde muhatap kitle göçebe Türkmenler olduğu için yalın, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmış; İslami konularda bilgi sunulması hasebiyle de öğretici bir tutum sergilenmiştir. İslam dinine ait hususiyetleri öğretmek amacıyla yazıldığı için dinî ve tasavvufî terimler, Arapça ve Farsça sözcükler oldukça fazladır (Şentürk vd. 2007, s. 133). Dinî tasavvufî çerçevede kaleme alınmış olması sebebiyle Türkologlar arasında büyük bir edebî değer taşıdığı kanaati hasıl olmuştur. Bununla birlikte Fuat Köprülü Türk edebiyatı için Mu'înü'l-Mürîd'in taşıdığı değeri eserin müellifini ve dilini değerlendirerek ortaya koymaya çalışmıştır. Köprülü müellifin gerçek bir şairane ilhama sahip olmadığını buna rağmen klasik nazım kaidelerine oldukça riayet ettiğini, Yesevî geleneğine uymanın yanı sıra özellikle Edip Ahmed'in yolundan gittiğini dile getirmiş; eserin dilinin Hakaniye Türkçesinden Çağatay Türkçesine doğru giden dil ve edebiyatın gelişim zincirinde özellikle Harezmi Türkçesindeki eski edebî geleneklerin devamlılığını işaret etmesi yönüyle Türk edebiyatı içerisinde Mu'înü'l-Mürîd'in önemli bir yere sahip olduğunu dile getirmiştir (Köprülü, 2003, s. 312).

Eserin bilinen tek yazma nüshası Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi Genel 1605/18'de kayıtlı *Mecmuatü'r-Resâil* adlı yazmanın içinde 177a-202b varakları arasında bulunmaktadır (Argunşah vd. 2019, s. 168). Göçebe Türkmenler arasında saygın ve yaygın bir yere sahip olmasına rağmen Mu'înül-Mürîd'in elde kayıtlı tek nüshasının bulunması da düşündürücü bir durumdur.

İlk örneğini 687-692 yılları arasında verdiği tahmin edilen Orhun Türkçesi ile 1313 yılında yazılan Mu'înü'l-Mürîd'in dili arasında yaklaşık 600 yıllık bir zaman söz konusudur. Bu 600 yıllık zaman dilimi içerisinde Türk dili bozkırdan edebiyat diline geçiş sürecini yaşarken birtakım etkenler Türk dilinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından değişime uğramasına neden olmuştur. Türk dilinin fonetik, morfolojik ve leksikolojik açıdan değişim ve gelişimine sebep olan bu etkenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Hunlardan sonra Orta Asya'da en büyük siyasi yapılanmayı kuran Köktürk Devletinden sonra farklı Türk boylarının kendi boy isimleri esasınca devlet kurmaları
- Kurulan devletler için farklı coğrafyaların zorunlu ya da tercihe bağlı olmak kaydıyla seçimi
- Coğrafya değişikliğiyle birlikte gelen komşu kavim ve komşu devlet ilişkileri, sınır komşuluğu çerçevesinde gerçekleştirilen kültürel alış-verişler
- Farklı ulusların dil ve edebiyat unsurlarının Türk diline girmesi
- Din değişikliği
- Çeşitli sosyolojik şartlar gereği buldukları yerden farklı merkezlere göç eden Türklerin doğu, batı ve kuzey yönünde gelişme gösteren ve farklı yazı dillerine bölünmüş bir Türk yazı dilinin meydana gelmesine vesile olmaları

Biz bu çalışmamızda Orhun Türkçesi ile Mu'înü'l-Mürîd'in⁴ dilini mukayese ederek Türk dilinin doğu kolunun 600 yıllık zaman içerisinde koruduğu standartlarını ve ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından uğradığı değişiklikleri tanıklarıyla⁵ tespit etmeye gayret göstereceğiz.

2. İNCELEME

2.1. Ses Bilgisi İncelemesi

➤ OT'de içinde /n/ ya da /ŋ/ barındıran kelimelerin başındaki /b-/ sesi MM'de /m-/ sesine dönüşmüştür:

t(a)b]ğ(a)ç : (a)tl(ı)ğ : süsi : bir tüm(e)n : (a)rtuķı : y(e)ti **biŋ** : süg : ilki : kün : öl(ü)rt(ü)m (BK G1), "Çin süvari ordusundan on yedi bin askeri birinci gün öldürdüm."; bilge Tonyuķuķka : **b(a)ŋa** : (a)ydı (T1 K7) bu süg (e)l(e)t : tédi (T1 K8), "Bilge Tonyukuk'a, bana dedi, bu orduyu sevk et, dedi."; türük : ķ(a)ğ(a)n : ötüķ(e)n : yiş : ol(u)rs(a)r : ilte : **buŋ** yok (KT G3), "Türk(lerin) hakani Ötüken dağlarında oturur [ve oradan hükmeder] ise ülkede [hiçbir] sıkıntı olmaz."; **bunça** : iş(i)g küç(ü)g : bértük[ke]rü : s(a)ķ(ı)nm(a)tı (BK D9), "[Çin halkı] bunca hizmet ettiğini düşünmeden"

⁴ Mukayese yaparken Orhun Türkçesi "OT"; Mu'înü'l-Mürîd "MM" şeklinde kısaltma yapılarak kullanılmıştır.

⁵ Mukayese işlemi gerçekleştirilirken ilgili tanıklar "Tekin, Talat (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları; Tekin, Talat (2020), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları; Tekin, Talat (2003), *Orhon Yazıtları Kül Tigin Bilge Kağan Tunyukuk* İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 1; Orkun, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları; Tekin, Talat (2013), *İrk Bitig*, Ankara: TDK Yayınları; Toparlı, Recep; Argunşah, Mustafa (2014), *İslam Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: TDK Yayınları" eserlerinin ilgili satır ya da beyitlerinden alınmış satır ya da beyit numaraları parantez içinde gösterilmiştir.

şükür hamd ilāhī tümen **miñ** saña / müsülmān muvaḥḥid yarattıñ **maña** / tutulmuşda қayı қатıғ bir **muña** (1b [177b]-1/1, 2, 4) “Ey Allah’ım, beni müslüman ve senin bir (tek) olduğuna inanan birisi olarak yarattığın için sana binlerce hamt ve şükürler olsun. Sen nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa”; né **munça** ʔarab ‘ayş temāşā kerek (4a [180a]-45/3), “bunca eğlence, zevk ve sefa ne işe yarar.”

→ “Baña” kelimesinin Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtında “maña” şekli mevcuttur:

қооп **m(a)ña** : körti (KT D30 / BK D24), “Hepsi bana bağımlı oldular”

➤ OT’de kelime içi /-g-/ ve /kelime sonu /-g/ sesleri MM’de bazı örneklerde düşmüştür:

bir tüm(e)n (a)ğı : (a)ltun küm(ü)ş : **k(e)rg(e)ks(i)z** : k(e)lürti (KT K12), “Binlerce ipekli kumaş, altın [ve] gümüş [eşyayı] gereğinden fazla getirdi.”; **b(a)şl(ı)ğ(ı)ğ** [yü]k(ü)nt(ü)rm(i)ş : **tizl(i)g(i)g** : sök(ü)rm(i)ş (BK D3), “Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüştür”; bunça : bod(u)n : s(a)ç(i)n : **қuulқ(a)kin** : [b]ıçdı (BKT G12), “Bunca halk [cenaze töreninde] saçlarını kulaklarını kesti.”

sén-ök-sén yaratğan bu yér kök kün ay / bu küz kış **ker(ø)ek** yaz **ker(ø)ek** bolsu yay (1b [177b]-3/1, 2), “Bu yeri, göğü, güneşi, ayı; güzü, kışı, baharı, ve yazı yaratan sensin sen!”; çın-oқ érse sınağ ‘amel **körklü(ø)** қıl (2b [178b]-20/2), “Eğer sınav gerçek ise güzel amel işle.”; emānet **ker(ø)ek** él **қul(ø)aq** til közün (3a [179a]-27/2), “El, kulak, dil ve gözün sana emanettir.”

➤ OT’de /d/ sesi MM’de dış arası (sızııcı) /d/ (İnce, 2017, s. 67) sesine dönüşmüştür:

(e)dgü : bilge : kişig : **(e)dgü** : (a)lp kişig yor(i)tm(a)z : (e)rm(i)ş (KT G6), “İyi [ve] akıllı kişileri, iyi [ve] cesur kişileri ilerletmezlermiş.”; türük : bod(u)n : **(a)d(a)қ** қ(a)mş(a)t(t)ı (BK D30), “Türk halkının ayağı sendeledi.”

қыяс қılsa көңлүн көzin **edgü** ақ (7b [183b]-101/4), “Kıyas etmek istersen gönül gözünü iyi aç”; қуyуңған orundın кетip yu **adaқ** (7a [183a]-92/3), “Su dökündüğün yerden çıktıktan sonra ayağını yıka.”

➤ OT’de kelime başı ya da ilk hecede bulunan /e/ sesi MM’de /é/ sesine dönüşmüştür:

öz(ü)m t(a)rduş : bod(u)n : üze : ş(a)d **(e)rt(i)m** (KT D17), “Ben Tarduş halkı üzerine Şad idim.”; **(e)ki** (e)r(i)g : udş(u)ru : s(a)ñdı (KT K2), “İki eri kovalayıp mızrakladı”; bir(i)g(e)rü : toқuz : (e)rs(i)nke : **t(e)gi** : sül(e)dim (KT G3), “Güneyde Dokuz Ersin’e kadar ordu sevk ettim.”; **m(e)n** : b[(e)ngü : t(a)ş tıkd(i)m (KT G11), “Ben ebedi taş diktim.”

қамуғı resüldın resül érди күл (24b [200b]-379/2), “Bu peygamberlerin hepsi peygamber idi.”; yéтер **ékki** yüzge **tégi** төрт һıқақ (14b [190b]-215/1), “Develerin sayısı [yüz doksan altıdan] iki yüze ulaşınca kadar”; **séni** һақдın ırar bu nefsnı süzün // veli **mén** témeklik āḥir né yüzün (4b [180b]-50/2, 4), “Seni Tanrı’dan uzaklaştıran nefsi temizle // ‘ben’ dersin sonunda hangi yüzle varacaksın?”

➤ OT’de “eki”, “otuz”, “sekiz” şeklinde geçen sayı isimleri MM’de Türk dilinin karakteristik yapısına aykırı olmasına rağmen ikizleşmeye (Üstün, 2023, s. 95) uğrayarak “ékki”, “ottuz”, “sekkiz” şeklinde kullanılmıştır:

(e)ki (e)r(i)g : udş(u)ru : s(a)ñdı (KT K2), “İki eri kovalayıp mızrakladı”; **ot(u)z** : y(a)ş(i)ma : b(e)ş b(a)lıқ : t(a)pa : sül(e)d(i)m (BK D28), “Otuz yaşında Beş Balık’a doğru sefer ettim.”; қ(a)ğ(a)n : uçduқда : öz(ü)m : **s(e)k(i)z** y(a)şda : қ(a)lt(i)m (BK D14), “Hakan vefat ettiğinde ben sekiz yaş[ım]da kaldım.”

eger kılsañ **ékki** ajunda amān (6b [182b]-84/3), “Eğer her iki dünyada esenlik dilersen”; yana **ottuz** üç miñ şahābe vü yār (2a [178a]-12/1), “Yine otuz üç bin sahabe ve dostla”; bulur **sekkiz** uştmah yörügli yolun (4b [180b]-48/4), “Allah yolunda yürüyenler sekiz cenneti elde ederler.”

➤ OT’de bazı kelime ve eklerin içinde ya da sonunda bulunan akıcı /r/ ve /l/ sesi (Öncül vd. 2022, s. 1636) MM’de düşmüştür:

ol y(e)rg(e)rü : **b(a)rs(a)r** : türük : bod(u)n : ölt(e)çi s(e)n (KT G8), “O yere doğru gidersen [ey] Türk halkı öleceksin!”; in(i)m : kül tig(i)n : **birle** : sözl(e)şd(i)m(i)z (KT D26), “Kardeşim Kül Tigin ile konuşup anlaştık.”; ötü(e)n : yış : **ol(u)rs(a)r** : b(e)ngü : il tuta : **ol(u)rt(a)çı** s(e)n (KT G8), “Ötüken topraklarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin.”

körer tég idige ta‘at **kılsa(o)** sén / eger körmes **érse(o)ñ** séni ol körer (3a [179a]-25/2, 3), “[Allah’ı] görür gibi ona ibadet etmektir / Sen onu görmesen de o seni görür”; şükür kılgı tün kün tazarru‘ **bi(o)le** (1b [177b]-7/3), “[Herkes] yalvararak gece gündüz şükretmelidir.”; bu şek tüşse rek‘at sanınça **o(o)tur** (9b [185b]-128/1), “Eğer kaç rekat kıldığından şüphelen varsa rekat sayısınıca otur.”; yunuğnuñ soñınça dü-gāne **ké(o)tür** (7b [183b]-86/1), “Abdest aldıktan sonra iki rekat namaz kıl.”

→ MM’de “oltur-” ve “keltür-” fiili de tespit edilmiştir:

taķı **olturnp** qop yétür tört sanı (9a [185a]-127/2), “Oturup kalk, onu dörde tamamla.”; bukün sorsa bolur üçin **keltürüp** (19b [195b]-296/4), “Bugün üçünü getirip sorsalar olur.”

➤ OT’de geniş zaman olumsuzluk eki olan /-mAz/ MM’de tonsuzlaşarak (Toparlı vd. 2007, s. 65) /-mAs/ şeklinde kullanılmıştır:

āçs(i)ķ : tos(i)ķ : **öm(e)z** s(e)n : bir : tods(a)r : āçs(i)ķ : **öm(e)z** s(e)n (KT G8), “Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir [de] doyarsan açlığı [hiç] düşünmezsin.”

bu cāndın ħaber hem eşer bulmas ol (2b [178b]-22/4), “Bu candan haber ve iz bulamazlar.”

→ MM’de /-mAz/ şekli de tespit edilmiştir:

şürü‘ kılsa buzmaz bu şaf kēnitip (9b [185b]-131/4), “Safı genişletip namaza başlarsa [saftakinin] namazı bozulmaz.”

➤ OT’de kelime içinde bulunan /-t-/ sesi MM’de tonlulaşma sonucunda /-d-/ sesine dönüşmüştür:

toķuz oğ(u)z : bod(u)n : **k(e)ntü** : bod(u)n(u)m : (e)rti (KT K4), “Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi.”; y(a)d(a)ğ : süsin : **(e)k(i)nti** kün : qoop : [öl(ü)r]t(ü)m (BK G1), “Piyade ordularını ikinci gün tamamıyla öldürdüm.”; türük : bod(u)n : üçün : tün ud(i)m(a)d(i)m : **künt(ü)z** : ol(u)rm(a)d<(i)m> (KT D27), “Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmam.”

kemişmek ‘ibādetka **kendü** özi (4a [180a]-44/2), “[Kişinin] kendini ibadete vermesi”; velī ödle yatsıg **ékündüde** şek (9a [185a]-125/3), “Öğle,, yatsı ve ikindi de şüphe düşerse”; tutuş tünle **kündüz** seherde niyāz / tamām bülbül ötmış tég-ök bolsa yaz (25b [201b]-390/1, 2), “Gece gündüz seher vaktinde mecazlı bir anlatımla Allah’a yalvarması ilkbaharda bülbülün ötmesi gibidir.”

➤ OT’de /-(X)pAn eylem zarfı MM’de tonlulaşma sonucunda /-(X)bAn/ şekline dönüşmüştür:

bunça : bod(u)n : k(e)l(i)p(e)n : sıgtam(i)ş : yoğlam(i)ş (BK D5), “Bunca halk gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar.”

imāmğa uyuban uyusa kişi (10a [186a]-141/1), “Kişi imama uyararak uyursa”

➤ OT’de düz ünlülü olan bazı sesler MM’de -özellikle dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşmaya (Banguoğlu, 2007, s. 102) uğramıştır:

ķ(a)m(a)ğ : y(e)ti yüz (e)r : bolm(ı)ş (BK D11), “[Sonunda] hepsi yedi yüz kişi olmuşlar”; s(e)l(e)ne : koodı : **yor(ı)p(a)n** : ķ(a)r(a)ğ(a)n : kıus(ı)lta : (e)bin : b(a)rķin : (a)nta buzd(u)m (BK D37), “Selenga [nehri boyunca] aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum.”; (a)lp ş(a)lçı : (a)ķin : **bin(i)p** : opl(a)yu : t(e)gdi (KT K2), “Alp Şalçı kır [at]ına binip sabırsızca hücum etti.”; **s(a)r(ı)ğ** (a)ltun : ür(ü)ñ küm(ü)ş : kız kood(u)z : (e)gri t(e)bi : (a)ğı buñs(ı)z : k(e)lürti (T2 G4), “Sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla [önümüze] getirdiler.”; y(a)d(a)ğ : süsin : **(e)k(i)nti** kün : koop : [öl(ü)r]t(ü)m (BK G1), “Piyade ordularını ikinci gün tamamıyla öldürdüm.”; türük : bod(u)n : üçün : tün **ud(ı)m(a)d(ı)m** : künt(ü)z : ol(u)rm(a)d<(ı)m> (KT D27), “Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.”; çığ(a)ń : bod(u)n(u)ğ : b(a)y **ķılt(ı)m** (KT G9), “Fakir halkı zengin yaptım”

tiriglik bile bu **ķamuğ** işlerin (4a [180a]-46/3), “Bütün işlerin hayat ileidir.”; ıarıkāt kirip rāst **yörüp** barmaķ ol (22b [198b]-347/2), “Tarikat, girip doğru yürüyüp varmaktır.”; bu nefis **müñgü** merkeb témiş haķ resül (4b [180b]-49/3), “Hak peygamber nefis için ‘binilecek hayvandır’ demiş.”; mezī bés ķan aķmaķ irin **saru** suw / esrümek us kétmek eşit on sadı (6a [182a]-76/3, 4), “Kan akmak, irin, sarı su, sarhoş olmak, bayılmak; bunlarla on etti.”; velī ödle yatsığ **ékündüde** şek (9a [185a]-125/3), “Öğle,, yatsı ve ikindi de şüphe düşerse”; né kim bolsa anıñ **uyup** ķalmışı (10a [186a]-141/4), “Ne kadar zaman uyursa uyusun”; ıarıkāt yolında **ķulavuz** edeb (18b [194b]-286/1), “Tarikat yolunda edep kılavuzdur.”

➤ OT’de yuvarlak olan bazı sesler MM’de düzleşmeye uğramıştır:

(a)ltun : **küm(ü)ş** : işg(i)ti : ķuut(a)y : buñs(u)z (a)ńça bérür (KT G5), “[Çinliler] altın[ı], gümüş[ü], ipeğ[i], ipekli kumaşlar[ı] güçlük çıkarmaksızın öylece [bize] veriyorlar.”

eger bolsa altun **kümüş** ķurları (13a [189a]-191/1), “Eğer altın gümüş kuşakları olsa”

➤ OT’de bazı kelimelerin kalın ünlüleri MM’de incelmeye uğramıştır:

(e)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g : k(e)çe : **yorıd(ı)m(ı)z** (KT D37), “İrtiş ırmağını geçerek yürüdük.”; ögüm : ötin : (a)l(a)yın : ķ(a)ñ(ı)m : s(a)bın : **tıñl(a)yın** : tép : k(e)lmiş : tér (IB 58), “Anamın öğüdünü alayım babamın sözlerini dinleyeyim diye [geri] gelmiş, der.”

tutuş yıl **yörise** muķim ol yarım (12a [188a]-177/2), “Bütün yıl yürüse dahi o yarı mukimdir.”; köñül nefis beyānı eşit **tıñlegil** (22b [198b]-351/1), “Gönül ve nefis konusunda anlatılanları dinle!”

→ OT’de “tıñla-” fiili /t/ sesinin inceltici etkisiyle “tıñla-” şeklinde de geçmektedir:

bu s(a)b(ı)m(i)n : (e)dgüti : (e)şid : ķ(a)t(ı)ğdı : **tıñla** (KT G2), “Bu sözlerimi iyice işitin [ve] sıkıca dinleyin.”

➤ OT’de sözcüklerin ortasında ve sonunda bulunan patlayıcı /-b, -b-/ ünsüzü (Üstün, 2020, s. 68) MM’de sızıcı /-w, -w-/ ünsüzüne dönüşmüştür:

Anı **sub**[ķa] : b(a)rd(ı)m(ı)z : ol **sub** koodı : b(a)rd(ı)m(ı)z (T1 K3), “Anı ırmağına vardık, o ırmak boyunca yol aldık.”; ilki sü : t(a)ş[ıķ]m(ı)ş : (e)rti : (e)kin sü : **(e)bde** : (e)rti (BK D32), “Birinci ordu [sefere] çıkmış idi, ikinci ordu yurttta idi.”; ķorķma : (e)dgüti : öt(ü)n : (a)yınma : (e)dgüti : **y(a)lb(a)r** (IB 19), “Korkma iyice dua et, ürkme iyice yalvar!”; s(a)r(ı)ğ (a)ltun : ür(ü)ñ küm(ü)ş : kız

ķood(u)z : (e)gri **t(e)bi** : (a)ġi buņs(u)z : k(e)lürti (T2 G4), “Sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları, kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla getirdiler.”

ķatıp **suw** burunķa mesh étmek ķulaķ (6a [182a]-75/1), “Burna su çekmek, kulaġı meshetmek”; kerek **éw** ziyāret maķāmlarına / bilin ķirġü muntég yörüġli bu yol (19b [195b]-300/3, 4), “Ev ziyaretlerinde de bilin ki böyle girmeli ve bu yolda yürümelidir.”; iķidin tiledi üķüş **yalwarıp** (4b [180b]-55/4), “Çok yalvarıp Allah’tan diledi.”; **téwe** yüz yégirmige téġse kaçan (14a [190a]-211/1), “Develerin sayısı yüz yirmiden sonra...”

➤ OT’de sözcük içinde ve sonunda bulunan /-d-, -d/ ünsüzü MM’de /-y-, -y/ ünsüzüne (Karaaġaç, 2010, s. 167) dönüşmüştür:

türük : bod(u)n : üçün : tün **ud(ı)m(a)d(ı)m** : künt(ü)z : ol(u)rm(a)d<(ı)m> (KT D27), “Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.”; közde : y(a)ş k(e)ls(e)r : **tida** : köñ(ü)lte : sıġ(ı)t : k(e)ls(e)r : y(a)nt(u)ru : s(a)ķ(ı)nt(ı)m (KT K11), “Gözlerimden yaş gelse engel olarak gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum.”; ķ(a)nın **ķood(u)p** t(a)bġ(a)çķa : y(a)na iç(i)kdi (T1 B2), “[Fakat] hanını bırakıp Çin’e yeniden baġımlı oldu.”; türük : bod(u)n : ill(e)dük : ilin : içġ(ı)nu : **ıdm(ı)ş** (KT D6), “Türk halkı kurduġu devletini elden çıkarıvermiş”

né kim bolsa anıñ **uyup** ķalmışı (10a [186a]-141/4), “Ne kadar zaman uyursa uyusun”; **tıyılmas** suwı yā irin ķan müdām (6b [182b]-80/1), “Eġer su, irin ya da kan sürekli akıyor ve engellenemiyorsa”; kétürse eger secde mesbük **ķoyup** (10a [186a]-137/3), “Kılınacak başka rekatları bırakıp secdeye katılrsa”; başı yar u **ıyġıl** a şāhib-uķuş (16a [192a]-238/2), “Ey akıl sahibi, [boġaz yumrusundan] başına doġru kes ve gönder”

→ MM’de “ķod-” fiilinin “ķoy-” şekline dönüşmeyip “ķod-” biçiminde kullanıldıġı da tespit edilmiştir:

ħadīs naşġa uyġu **ķoduban** ‘akıl (21b [197b]-331/3), “Akıllı terk ederek hadis ve nassa uymalıdır.”

➤ OT’de *yimşak*, *yemşak* kelimesinin ilk hecesinde bulunan ince ünlü MM’de kalınlaşmaya uğramıştır:

t(a)bġ(a)ç : bod(u)n : s(a)bı : süçig : (a)ġisi : **yimşak** : (e)rm(i)ş : süçig : s(a)b(ı)n : **y(e)mş(a)ķ** : (a)ġın : (a)r(ı)p (KT G5), “Çin halkının sözleri tatlı ipekli kumaşları yumuşak imiş, tatlı sözlerle [ve] yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp”

mezī oynayurda kélür **yumşakın** (6b [182b]-82/3), “Mezi, insanın eşiyle oynaştığında gelen sudur.”

➤ OT’de sözcük ortasında bulunan /-g-/ ünsüzü MM’de /-w-/ ünsüzüne (Eratalay, 2021, s. 146) dönüşmüştür:

ig(i)dm(i)ş : bilge : ķ(a)ġ(a)n(ı)ñ(ı)n : (e)rm(i)ş b(a)rm(ı)ş : (e)dgü (e)l(i)ñe : k(e)ntü : y(a)ñ(ı)lt(ı)ġ : y(a)bl(a)ķ : **ķigürt(ü)g** (KT D23), “[Seni] besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile baġımsız [ve] müreffeh devletine [karşı] kendin hata ettin [ve] nifak soktun.”

yunuġ arasıġa **ķiwürme** sebab (7a [183a]-93/4), “Abdest arasına herhangi bir şey sokulmamalıdır.”

➤ OT’deki *ıġaç* kelimesi MM’de ön seste /y-/ türemesiyle *yıġaç* (Alibekiroġlu, 2013, s. 696) şekline dönüşmüştür:

yok(a)ru : (a)t y(e)te y(a)d(a)ğ(ı)n : **ıg(a)ç** tut(u)nu : (a)ğturt(u)m (T1 K1), “Yukarıya doğru atları yedeğe alarak yaya vaziyette ağaçlara tutuna tutuna [askerleri dağa] tırmandırdım.”

on ékki miñ arşun érür bir **yığaç** (7b [183b]-101/1), “Bir uzunluk ölçüsü olan yığaç⁶ 12 bin arşın km’dır.”

➤ OT’de emir kipinin II. teklik çekiminde kullanılan /-ğıl, -gil/ eki MM’de aynı şekilde kullanılmakla birlikte birkaç örnekte yuvarlaklaşmaya uğrayarak /-ğül, -gül/; ünlü türemesiyle /-ğıla, -gile/ şekline dönüşmüştür:

s(a)b(ı)m(ı)n : tük(e)ti : (e)şid**g(i)l** (KT G1), “Sözlerimi sonuna kadar işitin!”; y(e)lme : k(a)rğu : (e)dgüti : ur**ğ(i)l** (T1 K10), “Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi bir şekilde yerleştir.”

yawuzluğnı eğgün yör**ügül** yuya (7b [183b]-98/2), “Kötülüğü iyilikle yıkayarak yaşa!”; osal bolma bol**ğul** tutuş sorguçu (23a [199a]-356/4), “Gafil olma, sürekli sorgulayıcı ol.”; vâcib ol hâkîkat vâcib tut**ğıla** (8a [184a]-110/2), “Gerçek vacipleri yerine getir.”; kéçer ékkisindin yakîn bilg**ile** (8b [184b]-114/4), “Bu iki secde yerine getirilmelidir.”

➤ OT’de üçüncü kişi tekil iyelik eki ile bulunma-ayrılma hal eki arasında zamir n’si mevcut iken MM’de bazı örneklerde zamir n’sinin düşürüldüğü (kullanılmadığı) tespit edilmiştir:

y(a)r(ı)k**ınta** : y(a)lm(a)s**ınta** : yüz (a)rtuğ : oğun urtı (KT D33), “[Kül Tigin’i] zırhından [ve] kaftanından yüzden fazla okla vurdular.”

tağı nâ-resîde oğul kı**zı(ø)**dın (12a [188a]-173/3), “Ve henüz ergenliğe ulaşmamış oğlu ve kızı için...”

➤ OT’de bazı özel adlar ve unvan adları dikkate alınmazsa yabancı kelime oranı neredeyse %1’in altındadır (Üstün, 2018, s. 185). Bu durumda dahi yabancı kelimelere Türkçe ekler kalınlık-incelik uyumunu koruyacak şekilde getirilmiştir. MM’de ince vokalle biten bazı yabancı kelimelerden sonra gelen Türkçe ekler kalınlık incelik uyumunun dışında bir durum oluşturmuştur:

(a)z toto**ğug** : (e)l(i)g(i)n tutdı (KT D38), “Az valisini el[i] ile yakaladı.”

ğafiller**ğa** hırş u emel azdurur (12b [188b]-187/3), “Gafilleri hırs ve emel azdırır.”; icâzet**lîğ** érse revâ iktidâ (20a [196a]-304/2), “Eğer izin olursa o uyar (uyan kişi olur)”

→ Bazı örneklerde ince vokalle biten yabancı kelimelerden sonra gelen Türkçe ekler kalınlık incelik uyumu esasınca getirilmiştir:

müsâfir**ge** uysa mu**kîm** soñ turup (12b [188b]-182/1), “Mukîm misafire uyarırsa sonradan kalkıp”

➤ OT’de isimden isim yapma eki olarak kullanılan /+IXk/ eki, kelime kök ya da gövdesine düzlük yuvarlaklık uyumu esasınca getirilmiştir. MM’de düz vokale sahip isim kök ya da gövdelerinden sonra ekin yuvarlak ünlülü şekli getirilerek düzlük yuvarlaklık uyumuna aykırı bir kullanım oluşturulmuştur:

b(e)g**l(i)k** : urı oğlin : k**ul** boltı : (e)şil**(i)k** : kız oğlin : küñ boltı (KT D7), “Bey olmaya layık erkek evladın kul oldu, hanım olmaya layık kız evladın cariyeye oldu.”; s(a)r(ı)ğ (a)ltu]nin : ür(ü)ñ : küm(ü)şin : kırğ(a)ğl(i)ğ : kuut(a)yin : kinl(i)g : (e)şg[(i)tis]in : öz**l(ü)k** (a)tin : (a)dğ(ı)rin : k(a)ra

⁶ Sir Gerard Clauson “yığaç” kelimesi için “ığaç” şeklinde olduğunu ve aslında “ağaç” anlamına geldiğini, ölçü olarak da “tahminen 5 km’lik uzaklık, bir saatlik seyahati karşılayabilecek uzunluk ölçüsü” demek olduğunu dile getirmiştir. Bk. Kavallı, Seda (2020), “Babur-name’deki Mesafe ve Uzunluk Birimleri”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s. 219.

k[işin] (BK K11), “Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklerini, has atlarını aygırlarını, kara samurlarını”

muķim**lu**kdın eksük bilin müddeti (12a [188a]-179/1, “Bilin ki süresi [yine de] mukîmlük süresinden eksiktir”; muhib**l**ük nişanı zâkirlik müdâm (23b [199b]-363/2), “Allah dostu olmanın belirtisi sürekli onu zikreden olmaktır.”

2.2. Şekil Bilgisi İncelemesi

➤ OT’de /+g, ğ/, /+n/ /+nI/ şeklinde üç tane yükleme eki görülür. Bunlar içerisinde /+nI/ zamirlere eklenmek suretiyle en az kullanılanıdır. Oysa ki MM’de /+nI/ en aktif kullanılan yükleme eki durumundadır. Ayrıca MM’de Oğuz Türkçesinin etkisi ile /+I/ belirtme (yükleme) eki de görülmektedir. Bu yönüyle OT’den farklılık ortaya koymaktadır:

türük : b(e)gl(e)r : bod(u)n : **bunı** (e)ş(i)d(i)ñ (KT G10), “Türk beyleri [ve] halkı bunu işitin!”

tilim**ni** kılu bér arıĝ séni tér (1b [177b]-2/4), “Dilimi sübhan olan, eksiklerden arınmış olan seni her daim söyler kıl.”; yunuĝ sünneti on éşit bil sanı (6a [182a]-74/1), “Abdestin sünneti ondur, bunları dinle!”

➤ OT’de iyelik eklerinden sonra yükleme eki /+(I)n/ şeklinde getirilirken MM’de /+nI/ biçiminde kullanılmıştır:

türük : bod(u)n : (e)l(i)ñ**(i)n** : törün**(i)n** : k(e)m (a)rt(a)tı [udaçı erti (KT D22), “[Ey Türk halkı, [senin] devletini [ve] yasalarını kim yıkıp bozabilecekti?”

bilig haķnı bilmek taķı emr**ini** / tutup yıĝmışındın yıĝılmaķ kemāl (11a [187a]-156/3-4), “Bilgi, Hakk’ı bilmek ve emirlerini tutup yasaklarından tamamen sakınmaktır.”

➤ OT’de /+DA/ şeklinde geçen ayrılma hal eki MM’de /+DIn/ şeklindedir:

t(e)ñri t(e)g : t(e)ñr**ide** : bolm(ı)ş : türük : bilge : k(a)ĝ(a)n (KT G1), “[Ben], Tanrı gibi [ve] Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan”

haķıķat köñüld**in** kétürgil imān (2a [178a]-13/2), “Gerçekten gönülden iman getir.”

→ MM’de /+dA/ ekinin OT’de olduğu gibi ayrılma işleviyle kullanıldığı tespit edilmiştir:

bulunmas bilin **anda** kédin felāh (7b [183b]-96/2), “Bilin ki, ondan daha sonra kurtuluş mümkün değildir.”

➤ OT’de /+An/ eki baĝlılık, güçlendirme ve çokluk eki (Korkmaz, 2009, s. 35) işleviyle kullanılırken MM’de bu işlevinden uzaklaşarak bir nevi isimden isim yapım eki göreviyle kullanılmıştır:

ögs(ü)z (a)kin : bin(i)p : toķuz (e)r**(e)n** s(a)nçdı (KT K9), “Öksüz kır atına binip dokuz eri mızrakladı”; ul(a)yu : in(i)yĝün(ü)m : oĝl**(a)n**(ı)m : birki : uĝ(u)ş(u)m : bod(u)n(u)m (KT G1), “Önce [siz] erkek kardeşlerim, oĝullarım, birleşik boyum [ve] halkım”

bu cān birle tirig éren ölmes ol (2b [178b]-22/1), “Bu can ile yaşayan insan ölmez.”; taķı bilgil enşāri oĝlanları⁷ (3b [179b]-34/3), “ve yine bil ki Ensārî oĝulları”

➤ OT’de /-gII/ sıfat-fiil eki olarak sadece Tonyukuk yazıtında *er-igli > erkli şeklinde tespit edilmişken (Tekin, 2016, s. 157) MM’de /+gII/ eki /+GAN/ sıfat-fiil ekinin işlevinde, bu ek kadar olmasa da, sıkça kullanılmıştır:

⁷ /+An/ ekinin çokluk işlevinden uzaklaştığına en büyük işaret kendisinden sonra /+IAr/ çokluk ekinin getirilmesidir.

yuyka (e)rkli : top(u)lg(a)lı uç(u)z (e)rm(i)ş : y(i)nçge (e)rk(i)g : üzg(e)li uç(u)z (T1 G6), “İnce olanı delmek kolay imiş, ince olanı [da] kırmak kolay”

‘aziz hor kılıklı ruzi bérğüçi (2b [178b]-17/3), “Değerli [veya] değersiz yapan, [onlara] rızık veren [Allah’tır.]”

➤ OT’de şart ve eylem zarfı olarak kullanılan /-sAr/ eki MM’de /r/ sesinin düşmesi sonucu /-sA/ şeklinde kullanılmıştır:

bir kişi : y(a)η(ı)ls(a)r : uğ(u)ş : bod(u)nı : bésükiñe : t(e)gi : kıdm(a)z : (e)rm(i)ş (KT G6), “Bir kişi suç işlese onun boyu[na] halkı[na], hısım akrabasına kadar [herkesi] öldürmezler imiş.”

vücüd içre kirip busup yatmasa (21a [198a]-342/3), “Vücudun içine girip gizlenerek yatmasa”

➤ OT’de geniş zaman olumsuzluk eki olan /-mAz/ MM’de /-mAs/ şeklindedir:

<kün yeme> olursıkım kelmez erti (T1 D5), “Gündüz de oturasım gelmiyordu.”

bu cân kadri tégme kişi bilmes ol (2b [178b]-22/2), “Bu canın değerini herkes bilmez.”

➤ OT’de /-nç/ şeklinde kullanılan sıra sayı eki MM’de aynı şekilde kullanılmakla birlikte bazı yerlerde iyelik eki ile birleşerek /-nçI/ şeklinde kullanılmıştır:

lağz(i)n : yıl : bés(i)nç (a)y : yéti ot(u)zka : y(o)ğ : (e)rtürt(ü)m (BK G10), “Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze [törenini] tamamladım.”

ékinçi su ‘alim resül hağ érür / inandım ve-likin delil né turur (3b [179b]-32/1, 2), “İkinci sorum hak olan peygambere inandım, peki bunun delili nedir?”; kırā’ at üçinçi rükü’ tórt tamām (5b [181b]-68/2, 2), “üçüncü kıraat (okuma, dördüncüsü ruku”

→ MM’de /-nç/ şekli de mevcuttur: resül hağ ékinç naşş éşit kıl kabül (3b [179b]-35/1), “Peygamberin hak olduğunun ikinci delilini dinle ve kabul et”

➤ OT’de gelecek zaman eki olan /-tAçI/, /-sIk/ eki MM’de /-gAy/ şeklindedir:

tög(ü)lt(ü)n : y(a)zı : koon(a)yin tis(e)r : türük : bod(u)n : öls(i)k(i)g (KT G6-7), “Töğültün ovasına konayım dersen, [ey] Türk halkı öleceksin!”; ol y(e)rg(e)rü : b(a)rs(a)r : türük : bod(u)n : ölt(e)çi s(e)n (KT G8), “O yere doğru gidersen [ey] Türk halkı öleceksin!”

tamām ma ‘şiyet tég körüngey saña (20b [196b]-313/4), “tamamen isyan gibi görünecektir.”

➤ OT’de *armakçı* “aldatan, aldatıcı” kelimesinde geçen /-mak/ isim fiil eki tek yerde geçerken MM’de geçici isimler yapmak suretiyle sıkça kullanılmıştır:

t(a)bğ(a)ç : bod(u)n : t(e)bl(i)gin : kürl(ü)g<in> üçün : (a)rm(a)kçisin : üçün (KT D6), “Çin halkı hilekar [ve] sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu için”

suw tökmek yérlemek menī hem vedī / mezī bés kan akmak irin saru suw / esrümek us kéték eşit on sadı (6a [182a]-76/2, 3, 4), “Beşi su dökmek (işemek), büyük abdest yapmak, meni, vedi, mezidir; kan akmak, irin, sarı su, sarhoş olmak, bayılmak; bunlarla on etti”

➤ OT’de ilgi durumu eki ünsüzle biten gövdelerde /+In/ ünlü ile bitenlerde ise /+nIn/ biçimindedir. MM’de ise kelime kök ya da gövdelerinin ünlü ya da ünsüz ile bitmesi fark etmeksizin -en sık kullanılan- ilgi eki /+nIn/ şeklindedir:

t(a)bğ(a)ç : k(a)ğ(a)n(i)η : içr(e)ki : b(e)d(i)zçig : it(t)ı (KT G12), “Çin hakanının has sanatçılarını gönderdiler.”; ol t(e)gdükde b(a)y(i)rkuun(i)η : (a)k : (a)dğ(i)r(i)ğ udl(i)kin : sıyu : urtı (KT D36), “O hücumda Bayırkuların ak aygırını uyluğunu kırıp vurdular.”

bérür ékki batman fıtır buğdayı / özindin kulundın kişiniñ bayı (12a [188a]-173/1, 2), “Zengin kişi kendisi, hizmetçisi için iki batman fitre buğdayı verir.”; kamuğ sözde yégrek bu ‘ışkıñıñ sözi (21b [197b]-333/4), “Sözlerin içinde en iyisi de aşkın sözüdür.”

→ MM’de ünsüz ile biten bazı gövdelerden sonra /+In/ ve düz ünlülü gövdelerden sonra Oğuz Türkçesinin etkisi ile /+Uñ, +nUñ/ şeklinde dar-yuvarlak ve dudak uyumunu bozan (Köktekin, 2008, s. 89) ilgi eki kullanımları tespit edilmiştir:

inābet irādet bu ‘ışkıñ imām (23b [199b]-363/1); “Tevbe edip Allah’a yönelme ve irade bu aşkın imamıdır.”; kimün bolsa ménlik méñi bolmağay (22a [198a]-341/3), “Kimin benliği olsa bu ebedi olmayacak.”; hüner érmes érge bu nefsnün boşı (5a [181a]-60/1), “Nefsin boş kalması insan için hüner değildir.”

➤ OT’de /-mAtI(n)/ eylem zarfı MM’de tonlulaşma sonucunda /-mAdIn/ şeklini almıştır:

tün ud(ı)m(a)tı : künt(ü)z : ol(u)rm(a)tı (T2 D1-2), “Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan”; ig(i)dm(i)ş : k(a)ğ(a)n(i)ñ(i)n : s(a)bin : (a)lm(a)tin (KT G9), “[Seni] besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini [dinlemeden ve rızalarını] almadan”

su’āl sormadın hod ayur rāst cevāb (5b [181b]-65/2), “O kendisine daha soru sorulmadan doğru cevabını verir.”; imām ékki yanga selām bérmedin (9b [185b]-132/3), “İmam iki yana selam vermeden”

➤ OT’de “başka, ayrı, başkası, diğeri” anlamına gelen öñi kelimesi MM’de aynı anlamında fakat /+()n/ vasıta ekiyle öñin şeklinde genişletilmiştir:

idiş(i)mte : (a)y(a)k(i)mta : öñi() : k(a)nça : b(a)r(i)r : m(e)n (IB 42), “Kaplarımдан kacaklarımдан ayrı nereye gidiyorum [böyle]?”

munuñ birle haqdın öñin komağıl (9b [185b]-132/3), “Hak’tan bundan başka bir şey isteme!”

➤ OT’de yeterlik fiili “-I, -U” zarf fiil ekini almış fiillerin ardından “u-” fiilinin getirilmesiyle; MM’de ise “-A, -I, -U” zarf fiil ekini almış fiil tabanlarından sonra “bil-” fiilinin getirilmesiyle yapılmaktadır:

y(a)ğı bol(u)p : it(i)nü : y(a)r(a)tunu : um(a)duķ : y(a)na : iç(i)km(i)ş (KT D10), “Düşman olup kendini düzene sokarak [iyi] örgütlenememiş.”

bolu bilmegey bu şıfatlığ imām (6b [182b]-80/4), “Bu durumdaki birisi imam olamaz.”

➤ OT’de emir kipinin II. teklik çekiminde kullanılan /-ğıl, -gil/ eki MM’de aynı şekilde kullanılmakla birlikte birkaç örnekte yuvarlaklaşmaya uğrayarak /-ğul, -gül/; ünlü türemesiyle /-ğıla, -gile/ şekline dönüşmüştür:

s(a)b(ı)m(i)n : tük(e)ti : (e)şidg(i)l (KT G1), “Sözlerimi sonuna kadar işintin!”; y(e)lme : k(a)rğu : (e)dgüti : urğ(i)l (T1 K10), “Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi bir şekilde yerleştir.”

yawuzluknı edğün yörügül yuya (7b [183b]-98/2), “Kötülüğü iyilikle yıkayarak yaşa!”; osal bolma bolğul tutuş sorguçı (23a [199a]-356/4), “Gafil olma, sürekli sorgulayıcı ol.”; vācib ol haķikat vācib tutğıla (8a [184a]-110/2), “Gerçek vacipleri yerine getir.”; kéçer ékkisindin yaķın bilgile (8b [184b]-114/4), “Bu iki secde yerine getirilmelidir.”

➤ OT’de emir kipinin II. teklik çekiminde kullanılan /-ğıl, -gil/ eki MM’de /-gUn/ şeklinde tespit edilmiştir:

s(a)b(ı)m(i)n : tük(e)ti : (e)şidg(i)l (KT G1), “Sözlerimi sonuna kadar işintin!”

özündin üzülgün açlısun hayât (17b [193b]-269/3), “Kendinden geç, hayat açlısın.”

➤ OT'nin yaklaşma-yönelme durum eki birkaç yerde geçen /+A/ eki hariç tutulursa genel olarak /+kA/ şeklindedir. MM'de yaklaşma-yönelme eki OT'nin devamı olarak /+gA, +kA/ şeklinde olmakla birlikte Oğuz Türkçesinin etkisi ile ekin /+A/ şeklindeki kullanımı da tespit edilmiştir:

ş(a)ntuñ : y(a)zıka t(e)gi : sül(e)d(i)m (KT G3), “Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim.”

bolup red kamuğı uruldı yüze (4b [180b]-53/4), “Onun bütün ibadeti geri çevrilip yüzüne vuruldu.”

➤ OT'de /-(X)pAn/ eylem zarfı MM'de tonlulaşma sonucunda /-(X)bAn/ şekline dönüşmüştür:

sü sül(e)p(e)n : tört : bul(u)ñd(a)kı : bod(u)n(u)ğ : kop (a)lm(ı)ş : kop b(a)z : kılm(ı)ş (KT D2), “Ordular sevk ederek dört bucaktaki halkları hep almış, hep [kendilerine] bağımlı kılmışlar..”

seçiben kéçiben köçüben özi (24a [200a]-367/1), “Seçip, dünyadan vazgeçip, kendini kaybedip”

➤ OT'de /-gInçA eylem zarfı MM'de aynı şekilde kullanılmakla birlikte bir yerde iç seste /-g-/ düşmesi sonucunda /-InçA/ şekline dönüşmüştür:

toğuz : k(a)t : üç(ü)rgün : topluğ(ı)nça : t(e)ritzün (IB 50), “Dokuz kat geçen delininceye kadar terlesin.”

yégü içgü kırbānga yoğ bilgü yol / veli kün batınça eger batsa kün (11b [187b]-165/2, 3), “Gün batıncaya kadar yemek, içmek ve cinsel yakınlığa artık izin yoktur. Eğer gün batarsa...”

➤ OT'de üçüncü kişi tekil iyelik eki düz-dar vokale sahip /+I, +sI/ şeklindedir. MM'de ise yuvarlaklaşma neticesinde yuvarlak-dar /+U/ şekli tespit edilmiştir:

on (e)r(i)g : toña tig(i)n : yoğınta : (e)g(i)r(i)p : öl(ü)rt(ü)m(i)z (KT K7), “On eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük.”

özindin kulundın kişiniñ bayı (12a [188a]-173/2), “Zengin kişi kendisi ve hizmetçisi için...”; tarikat yolunda yürügli éren (25a [201a]-382/3), “Tarikat yolunda yürüyen eren”

➤ OT'de sayı adlarına getirilen hâl ekleri biçim bilgisi ve söz dizimi esasınca getirilmiştir. MM'de bir yerde -öyle sanıyoruz ki vezin gereği⁸- isme getirilmesi gereken /+de/ hal eki sayıya getirilmiştir:

k(a)ñ(ı)m k(a)ğ(a)n [ı]t yıl : on(u)ñç (a)y : (a)ltı ot(u)zka : uça : b(a)rdı (BK G10), “Babam kağan köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında vefat etti.”

derem ékki yüzde zekāt bés derem (13a [189a]-189/1), “İki yüz akçe için beş akçe zekat düşer.”; téwe bésde bir koy tağı tört muğāb (13b [189b]-205/1), “Dört ve beş deve de bir koyun, müteakiben...”

➤ OT'de emir kipi I. çokluk kişi eki ünlü ile biten fiil tabanlarına /-Ilm/; ünsüz ile biten fiil tabanlarına /-Allm/ şeklinde getirilmiştir. MM'de bu durum korunmakla birlikte bir yerde ünlü ile biten fiil tabanına /-gelim/ şeklinde getirildiği tespit edilmiştir:

⁸ Vezin dikkate alınmasaydı ilgili mısraların “deremde ékki yüz zekāt bés derem”; “téwede bés bir koy tağı tört muğāb” şeklinde olması gerekirdi.

üç(e)gün : k(a)b(ı)ş(ı)p : sül(e)l(i)m (e)di yok kış(a)l(i)m t(é)m(i)ş (T1 D4), “Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, [onları] tümüyle yok edelim! demişler.”

kélin aytın émdi kanı n'ételim (24a [200a]-368/2), “Gelin, söyleyin şimdi hani ne yapalım?”; helâl körse kâfir revân tégelim (16b [192b]-247/4), “[Bu işi] helal görse buna hemen kafir diyelim”

➤ OT'de emir kipi III. teklik kişi eki /-zU(n)/ şeklinde iken MM'de tonsuzlaşma sonucunda /-sU(n)/ şeklinde kullanılmıştır:

sü b(a)şı : İn(e)l k(a)ğ(a)n : T(a)rduş ş(a)d : b(a)rzun : t(e)di (T1 K7), “Kumandan [olarak] İnel Kağan ile Tarduşların Şadı görev yapsınlar! dedi.”; t(e)ñri y(a)rl(ı)k(a)zu : bu türük bod(u)n : (a)ra : y(a)r(ı)kl(ı)ğ : y(a)ğ(ı)ğ : y(e)ltürm(e)d(i)m (T2 D3-4), “Tanrı esirgesin, bu Türk halkı içinde zırlı düşmanların akınına imkan vermedim.”

éşit açsun allâh beşâret közin (17b [193b]-267/2), “İşit, Allah kalp gözünü açsın”; kerek sehven kaşden üküş bolsu az (8b [184b]-115/2), “İster yanlışlıkla ister bilerek ister az olsun ister çok”

➤ OT'de /-kAn/ eylem zarfı, *er-* yardımcı eyleminden sonra kullanılırken MM'de isim gövdesinden ya da çekimlenmiş fiilden sonra yardımcı eylem kullanılmaksızın eklenmiştir:

yigit erken esiz yıta açığ a (Abakan 8), “Genç iken yazık, eyvah, ne acı [öldü]”

tirig érken ölseñ yigitken qarıp (23a [199a]-359/4), “Diri iken ölsem de yiğitken kocasan da”; belâ kağğu birle yélürken sınar (24a [200a]-373/3), “Bela ve kaygı ile hareket ederken kendisi kırılır.”

➤ OT'de /-Ur/ fiilden fiil yapım ekini alarak ettirgenlik anlamı kazanan bazı kelimeler MM'de /-Dur/ ettirgenlik ekini almıştır:

t(a)bğ(a)ç : k(a)ğ(a)nta : b(e)d(i)zçi : k(e)lürt(ü)m (KT G11), “Çin hakanından ressam ve heykeltraşlar getirttim.”; koşu totok : birle : sün(ü)şm(i)ş : (e)rin koop : öl(ü)rm(i)ş (KT K1), “Koşu Totok ile savaşmış adamlarını hep öldürmüş.”

bağır öldürüben méniz solduruban (24a [200a]-367/3), “Ciğerini yakıp benzini soldurarak”; bukün sorsa bolur için keltürüp (19b [195b]-296/4), “Bugün üçünü getirip sorsalar solur.”

2.3. Söz Varlığı İncelemesi

➤ OT'de kullanılan “birle” edatı MM'de varlığını sürdürmüştür:

izg(i)l : bod(u)n : birle : sün(ü)şd(ü)m(i)z (KT K3), “İzgil halkı ile savaşık”

könül ma'rifet nûrı birle tolup (1b [177b]-2/3), “Gönlümü marifet nuru ile doldurup”

➤ OT'de kullanılan “teg” benzetme edatı MM'de varlığını “tég” şeklinde e > é değişimiyle sürdürmüştür:

t(e)ñri t(e)g : t(e)ñride : bolm(ı)ş : türük : bilge : k(a)ğ(a)n (KT G1), “[Ben], Tanrı gibi [ve] Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan”

haber bérmişi tég arığ pāk kelām (1b [177b]-6/1), “Senin temiz ve saf kelamını onların bize ulaştırdıkları gibi”

➤ OT'de “döl, nesil, kuşak, anlamına gelen *uruğ* kelimesi (Tekin, 2016, s. 86) MM'de “soy, nesil; hısım ve akraba” anlamlarında geçmektedir:

türük : bod(u)n : ölür(e)yin : ur(u)ğs(ı)r(a)t(a)yin : tér (e)rm(i)ş (KT D10), “Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim dermiş”

velî âdem urğı içinde bilin (2a [178a]-8/3), “Yine bilin [ki], insan oyu içinde”; Uruğdın alumas néçe kıolsalar (17a [193a]-260/4), “Ne kadar istese de hısım, akrabadan kimse alamaz.”

➤ OT'de "gönder-" anlamına gelen *ıd-* fiili MM'de aynı anlamda kullanılmaktadır:

b(a)sm(ı)l : ıduğ [ku]t : uğ(u)ş(u)m : bod(u)n : (e)rti : (a)rğ(ı)ş **ıdm(a)z** : téy(i)n : sül(e)d(i)m (BK D25), "Basmıl İduğ Kut'u akraba kavmim idi, kervan göndermiyor diye sefer ettim."

ıdır miz tümen miñ dürüd bu zamān (2a [178a]-9/1), "Biz şimdi [Hz. Muhammed'e] binlerce dua gönderiyoruz."

➤ OT'de "iyi" anlamına gelen *edgü* kelimesi MM'de aynı anlamda varlığını sürdürmüştür:

(**e)dgü** : bilge : kişig : (**e)dgü** : (a)lp kişig yor(ı)tm(a)z : (e)rm(i)ş (KT G6), "İyi [ve] akıllı kişileri, iyi [ve] cesur kişileri ilerletmezlermiş."

kıyās kılsa könlün közin **edgü** aç (7b [183b]-101/4), "Kıyas etmek istersen gönül gözünü iyi aç"

➤ OT'de "sahip" anlamına gelen *idi* kelimesi MM'de "Tanrı" anlamında ve *ıdı* şeklinde varlığını sürdürmüştür:

(e)çüm(i)z : (a)pam(ı)z : t(u)tm(ı)ş : yér sub : **ıdis(i)z** : bolm(a)zun : téy(i)n (KT D19), "Atalarımızın dedelerimizin zapettiği yurt sahipsiz olmasın diye"

ıdı birlikinge inandım aña (3b [179b]-31/3), "Allah'ın birliğine inandım"

➤ OT'de "ol-, mevcut ol-" anlamına gelen *er-* fiili MM'de "i- (ek fiil)" görevinde ve *ér-* şeklinde varlığını sürdürmüştür:

öz(ü)m t(a)rduş : bod(u)n : üze : ş(a)d (**e)rt(i)m** (KT D17), "Ben Tarduş halkı üzerine Şad idim."

ka muğı resüldın resül **ér**di kül (24b [200b]-379/2), "Bu peygamberlerin hepsi peygamber idi."

➤ OT'de "kadar" anlamına gelen *tegi* edatı MM'de aynı anlamda, aynı görevde ve *tégi* şeklinde varlığını sürdürmüştür:

ilg(e)rü : ş(a)ntuñ : y(a)zıka **t(e)gi** : sül(e)d(i)m (KT G3), "Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim."

yéter ékki yüzge **tégi** dört hıķāk (14b [190b]-215/1), "Develerin sayısı [yüz doksan altıdan] iki yüze ulaşınca kadar"

➤ OT'de "fakir" anlamına gelen *çığañ* (=çığany) ve "koyun" anlamına gelen *koñ* (=kony) kelimesi MM'de aynı anlamında ve y ağzına (Şen, 2016, s. 51) göre *çığay* - *koş* şeklinde kullanılmıştır:

çığ(a)ñ : bod(u)n(u)ğ : b(a)y : kılt(ı)m (KT G10), "Fakir halkı zengin yaptım."; kañım kağan süsi böri teg ermiş yağısı **koon** teg ermiş (KT D12), "Babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları [da] koyun gibi imiş"

ıdidin öñin yok **çığay** bay kıılır (2b [178b]-17/2), "[İnsanları] zengin [ve] fakir kılan Allah'tan başkası değildir."; yégirmide dört **koş** cezā köp şevāb (13b [189b]-205/4), "Yirmi deve olsa dört koyun zekat düşer, bunun karşılığı çok sevaptır."

→ "koş" kelimesi MM'de *koyun* şeklinde de geçmektedir:

taķı artsa tégme béşinde **koşun** (14a [190a]-213/1), "Artan her beş deve için bir koyun [zekat verilir]"

➤ OT'de "çok" anlamına gelen *üküş* kelimesi MM'de aynı anlamda kullanılmıştır:

b(i)rye : t(a)bg(a)ç(ı)ğ : öñre kıt(a)ñ(ı)ğ : yırya oğ(u)z(u)ğ : **ük(ü)ş** ök : öl(ü)rti (T1 B7), "Güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde [de] Oğuzları pek çok öldürdü."

hanife téyür üç kesilse helâl / muhammed téyür dört **üküş** yarısı (16a [192a]-239/3, 4), “Ebu Hanife üç kesilse helaldir, der / İmam Muhammed dört çoktur yarısı olmalıdır, der.”

➤ OT’de “fayda” anlamına gelen *asığ* kelimesi MM’de aynı anlamda kullanılmıştır:

(a)nça : bilinl(e)r : **(a)s(i)ğ**ı : b(a)r : (e)dgü ol (IB 32), “Öylece biliniz, faydası var [bu fal] iyidir.”
tükel dünya mâlı yıgar né **asığ** (5a [181a]-56/3), “İnsan bütün dünya malını yıgsa da ne fayda!”

➤ OT’de “başka, ayrı, başkası, diğeri” anlamına gelen *öñi* kelimesi MM’de aynı anlamda fakat *öñin* şeklinde geçmektedir:

idiş(i)mte : (a)y(a)k(ı)mta : **öñi** : k(a)nça : b(a)r(ı)r : m(e)n (IB 42), “Kaplarımdan kacaklarımdan ayrı nereye gidiyorum [böyle]?”

tişiler ayası tağı yüzüdin / **öñin** bilgü ‘avret tükel özidin (5b [181b]-71/2), “Kadınlar avuç içlerinden ve yüzlerinden başka yerlerinin avret yeri olduğunu bilmelidirler.”

➤ OT’de kuvvetlendirme (pekiştirme) bildiren *ök* ifadesi (Gabain, 2007, s. 105) MM’de de aynı görevde kullanılmıştır:

(a)nta kisre : T(e)ñri : bil(i)g b(é)rtük üç(ü)n : öz(ü)m **ök** : k(a)ğ(a)n kışd(ı)m (T1 B6), “Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için [onu] ben kendim kağan yaptım.”

éren érdin örtmiş tég-**ök** hem tişi / tişilerdin örtgü hem öz kızıldın (5b [181b]-71/3, 4), “Erkelerin erkeklerden sakındığı gibi kadınların da kadınlardan ve öz kızlarından sakınarak avret yerlerini örtmelidirler.”

➤ OT’de “her ne, herhangi, şey” anlamına gelen *neñ* kelimesi MM’de aynı anlamda kullanılmıştır:

n(e)ñ **n(e)ñ** s(a)b(ı)m [(e)rs](e)r : b(e)ngü t(a)şka : urt(u)m (BK K8), “Her ne sözüüm [var] ise [bu] ebedî taşa yazdım.”

yunuğnu buzar **neñ** bu on beş tédi (6a [182a]-76/1), “Abdesti bozan şeyler on beş tanedir’ buyurdu.”

➤ OT’de “yumuşak” anlamına gelen *yimşak, yemşak* kelimesi MM’de “eş, kadın” anlamında kullanılmıştır:

t(a)bğ(a)ç : bod(u)n : s(a)bı : süçig : (a)ğısı : **yimşak** : (e)rm(i)ş : süçig : s(a)b(ı)n : **y(e)mş(a)k** : (a)ğın : (a)r(ı)p (KT G5), “Çin halkının sözleri tatlı ipekli kumaşları yumuşak imiş, tatlı sözlerle [ve] yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp”

mezî oynayurda kélür **yumşakın** (6b [182b]-82/3), “Mezi, insanın eşiyle oynaştığında gelen sudur.”

➤ OT’de “kez, kere, defa” anlamlarına gelen *yolı* kelimesi MM’de aynı anlamda varlığını sürdürmüştür:

(a)ltı **yolı** : sün(ü)şd(ü)m (BK D28), “Altı kez savaştım.”

kısa sıkı yu él yüz birkaç **yolı** (6b [182b]-84/1), “Eli ve yüzü birkaç kere iyice yıka.”; munuñ tég kıyungü kerek üç **yolı** (7a [183a]-92/1), “Suyu böyle üç defa [su] dökünmek gerek”

➤ OT’de “kez, kere, defa” anlamlarına gelen *kata* kelimesi MM’de aynı anlamda varlığını sürdürmüştür:

...pdi : üç **k(a)ta** t(e)zg(i)nti (U II/4), “... üç kez dolandı”

kılır bolsa yetmiş **qata** ol zina / ana birle beytü'l-ħarām içre ér (11a [187a]-162/2, 3), “Bir kimse [bir vakit namazını bile kazaya] bıraksa annesi ile Beytülharam içinde yetmiş kez zina etmiş gibi olur.”

➤ OT'de “şimdi” anlamına gelen *amtı* kelimesi MM'de aynı anlamda ve *émdi* şeklinde kullanılmıştır:

ol **amtı** ariğ yok (KT G3), “Onlar şimdi [hiç de] kötü [durumda] değiller.”

yétürgey namāzın bu **émdi** tamām (10a [186a]-144/4), “Bu [kişi] şimdi namazını yeniden kılmalıdır.”

➤ OT'de “önce, evvel” anlamına gelen *aşnu* kelimesi MM'de aynı anlamda kullanılmıştır:

t(a)nl(a)r(ı)m : (e)r t(o)nyuçç(i)n : y(e)ti : **aşnu** (e)r(i)m : taşru : t(i)l(e)di (Kem-Çır 2), “Taylarımın nalbantı (?) yedi eski adamım dışarıya doğru gitmek dilediler.”

tañ atmazdın **aşnu** kerek niyyeti (11b [187b]-167/3), “Tan atmadan önce niyet etmek gerekir.”

➤ OT'de “yaşlı, ihtiyar” anlamına gelen *karı* kelimesi MM'de aynı anlamda kullanılmıştır:

q(a)rı : üpgük : yıl : y(a)rum(a)zq(a)n : (e)tdi (IB 21), “Yaşlı ibibik kuşu [yeni] yıl henüz aydınlanmadan öttü.”

karı öpse kuçsa ziyān kıлмаğay (11b [187b]-170/3), “Yaşlı birisi öpse sevse (kucaklasa) [oruca] bir zararı olmaz.”

➤ OT'de onluklararası sayılar oluşturulurken katlamalı yapılarda “artuqı” kelimesi kullanılır. MM'de ise katlamalı yapı oluşturmak için “artuqı” kelimesi yerine “taqı” kelimesi kullanılmıştır:

ot(u)z (**a**)rtuqı : s(e)k(i)z : y(a)ş(ı)ma : kıı(ı)n : kııt(a)ń t(a)pa : sül(e)d(i)m (BK G2), “Otuz sekiz yaşında kışın Kıtaylara doğru sefer ettim.”

yégirmi **taqı** béş miñinde açuq (12b [188b]-187/2), “Bin altını olana yirmi beş altın gayet açıktır.”; téwe kırq **taqı** altı bolsa sanı (14a [190a]-207/1), “Develerin sayısı kırk altı olunca”

→ MM'de “taqı” kelimesi kullanılmaksızın katlamalı sayı yapısı oluşturulduğu da tespit edilmiştir:

kaçan **yétmiş (ø) altı**ğa tégse téwe (14a [190a]-210/1), “Develerin sayısı yetmiş altıya ulaşınca”

➤ OT'de “nehir, ırmak” anlamına gelen *ügüz* kelimesi MM'de aynı anlamda kullanılmıştır:

(e)rt(i)ş **üg(ü)z(ü)g** : k(e)çe : yorıd(ı)m(ı)z (KT D37), “İrtiş ırmağını geçerek yürüdük”

ögüzdin ya yağmurın ékken ékin (13b [189b]-199/1), “İrmaktan veya yağmurdan sulanarak ékin ekilen [yer]”

➤ OT'de “ağabey, amca” anlamına gelen *eçi* kelimesi MM'de aynı anlamda kullanılmıştır. Bununla birlikte OT'de “abla” anlamına sahip olan *eke* kelimesi MM'de /+çi/ ekiyle genişletilerek *ékeçi* şeklinde ve *hala* anlamında kullanılmıştır:

ol törüde : üze : (**e**)çim q(a)ğ(a)n : ol(u)rtı (KT D16), “[Babam kağan öldükten sonra] yasa uyarınca amcam hakan tahta oturdu.”; ög(ü)m q(a)tun : ul(a)yu : ögl(e)r(i)m : (**e**)k(**e**)l(e)r(i)m : k(e)l(i)ngün(ü)m : quuñç(u)yl(a)r(ı)m : bunça y(e)me : tir(i)gi : küñ bolt(a)çı (e)rti (KT K9), “[Kül Tigin

olmasaydı] annem hatun başta olmak üzere [diğer] annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi.”

éçi yā ékeçi ya hāla ya hāl (17a [193a]-259/3), “Amca, hala, teyze, dayıya...”

➤ OT’de “eziyet çektirmek, sıkıntıya sokmak” anlamına gelen *emget-* fiili MM’de aynı anlamda kullanılmıştır:

ig(i)d(i)ŋ : (e)mg(e)tm(e)ŋ : tolğ(a)tm(a)ŋ (BK K13), “[İyi] besleyin, eza ve cefa etmeyin”

katıg émgetür suw tökülse séni (19b [195b]-299/4), “Su dökülürse sana çok zahmet verir.”

➤ OT’de “beyaz” anlamına gelen *ürün* kelimesi MM’de aynı anlamda kullanılmıştır:

s(a)r(ı)ğ (a)ltu]nŋin : ür(ü)ŋ : küm(ü)şin : kırğ(a)ğl(ı)ğ : kıut(a)yin : kinl(i)g : (e)şg[(i)tis]in : özl(ü)k (a)tin : (a)dğ(ı)rin : k(a)ra k[işin] (BK K11), “Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklerini, has atlarını aygırlarını, kara samurlarını”

ürün üzre nürdın bitilmiş bitig (21b [197b]-330/1), “Beyaz üzerine nurdan yazı yazılmış.”

➤ OT’de “kitabe, yazı” anlamına gelen *bitig* kelimesi MM’de aynı anlamda kullanılmıştır:

bunça : bit(i)g : bit(i)gme : kül tig(i)n : (a)tısi : yol(lu)ğ tig(i)n : bitid(i)m (KT GD), “Bunca yazıyı yazan Kül Tigin’in yeğeni Yollug Tigin [ben] yazdım.”

ürün üzre nürdın bitilmiş bitig (21b [197b]-330/1), “Beyaz üzerine nurdan yazı yazılmış.”

➤ OT’de ilahî varlığın adı *Teŋri* ile karşılanırken MM’de *Teŋri* kelimesi tek bir yerde geçmiş bununla birlikte yaratıcının niteliklerini bildiren *bayat*, *idi*, *uğan* gibi Türkçe kökenli isimler de kullanılmıştır:

t(e)ŋri : y(a)rl(ı)k(a)dukin : üçün : [ö]z(ü)m : kıut(u)m : b(a)r üçün : k(a)ğ(a)n : ol(u)rt(u)m (KT G9), “Tanrı lütufkâr olduğu için benim [de] talihim olduğu için hakan [olarak tahta] oturdum.”

delil bilmemiş-sén çın-oğ *teŋrini* (4a [180a]-42/4), “Allah’ın [varlığını ortaya koyan] delillerini iyi bilmemendir.”; kıtur cezb anı fazlı birle *bayat* (20a [196a]-306/1), “Allah onu fazileti ile cezbeder.”; *idi* kimni séwse sa`adet anıŋ (21a [197a]-324/3), “Allah kimi severse mutluluk onundur.”; şükür hamd *uğan*ğa tümen miŋ hezār (24b [200b]-378/1), “Allah’a binlerce şükür ve hamt olsun.”

SONUÇ

Canlı bir varlık olarak değerlendirilen dil, bu niteliğini zaman içerisinde ortaya koyduğu değişim ve gelişimden almaktadır. İlk yazılı belgelerini Köktürk bengu taşlarıyla veren Türk dilinin gösterdiği değişim ve gelişimi tespit edebilmek için bu yazılı belgeleri kendisinden sonra kayda geçen diğer tercüme ve telif edebî ürünlerle mukayese etmek gerekir. Bu mukayese işlemi sonucunda ancak devam eden standartlar ile meydana gelmiş olan değişiklikleri tanıklar dahilinde ortaya koyma fırsatı yakalayabiliriz. 13. yüzyıla kadar tek yazı dili halinde yaşayan Türk dili, bu yüzyıldan sonra doğu, batı ve kuzey yönlü olmak üzere farklı yazı dillerine bölünmüştür. Batı Türkçesi sahip olduğu fonetik ve morfolojik niteliklerle Eski Türkçe döneminde dahi izlerine rastlanabilecek farklılıklar taşımaktadır. Doğu Türkçesi ise Eski Türkçenin klasik bir devamı olmakla birlikte geçen zaman içerisinde ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilgisi ve söz varlığı açısından bazı değişikliklere uğramıştır.

Biz bu çalışmamızda Türk yazı diline milat olma özelliği taşıyan Orhun Türkçesi ile kendisinden yaklaşık altı yüz yıl sonra Arap temelli Türk alfabesi kullanılarak Harezmi Türkçesi ile yazılmış olan Mu'înü'l-Mürîd'i mukayese ederek Türk dilinin bu süre içerisinde sürdürdüğü standartları ve geçirmiş olduğu değişimleri tanıklarıyla ortaya koymaya gayret ettik. Çalışmanın sonucunda Harezmi Türkçesinin ses, şekil ve söz varlığı çerçevesinde yazılan Mu'înü'l-Mürîd'de Orhun Türkçesine ait bazı ses bilgisi ve biçim bilgisi hususlarının belli noktalarda standardını koruduğu tespit edilirken değişime uğrayan yanları tanıklarıyla ortaya konmuştur. Yapılan mukayese aracılığıyla söz varlığı açısından da edebî dil kıvamına ermiş ve işlerlik kazanmış olan Mu'înü'l-Mürîd'in dilinin Orhun Türkçesine ait bazı sözcükleri bünyesinde yaşattığına dikkat çekilmiştir. Yapılan inceleme aracılığıyla varılan sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Orhun Türkçesinde kelime başı, kelime içi ve kelime sonundaki bazı ünsüz sesler Mu'înü'l-Mürîd'de değişime uğramıştır: $b > m, d > d, z > s, t > d, p > b, b > w, d > y, g > w$

b- > m- değişimi için OT'de kelime başı /m-/ tespit edilmiştir. "maṇa" gibi. /-d-, -d/ > /-y-, -y/ değişiminde MM'de nöbetleşe kullanım mevcuttur: "koḍuban ~ koyup" gibi.

2. Orhun Türkçesinde kelime içi ve kelime sonundaki bazı sesler Mu'înü'l-Mürîd'de düşmüştür: $-g > \emptyset, r > \emptyset, l > \emptyset$

/l/ düşmesi için MM'de nöbetleşe kullanım tespit edilmiştir: "kétür- ~ keltürüp, otur- ~ oturup" gibi.

3. Orhun Türkçesinde görülmeyen ünsüz ikizleşmesi Mu'înü'l-Mürîd'de tespit edilmiştir: $t > tt, k > kk$

4. Orhun Türkçesindeki *ığaç* kelimesi Mu'înü'l-Mürîd'de *yığaç* şeklinde yazılarak ön seste /y-/ türemesi örneği oluşturmuştur: *ığaç > yığaç*

5. Orhun Türkçesinde kullanılan zamir n'si Mu'înü'l-Mürîd'de bazı kelimelerde düşürülmüştür: *kızı(ø)dın*

6. Orhun Türkçesindeki bazı ünlü sesler Mu'înü'l-Mürîd'de değişime uğramıştır: $e > é, a > u, o > ö, ı > i, ı > u, i > ü, ü > i, i/e > u$

kalın ünlülerin incilmesi hususunda OT'de nöbetleşe kullanım tespit edilmiştir: "tınlayın ~ tınla" gibi.

7. Orhun Türkçesinde kelime gelen ekler kalınlık-incelik durumunu koruyacak şekilde eklenirken Mu'înü'l-Mürîd'de özellikle bazı yabancı kelimelere getirilen eklerde bu uyum bozulmuştur: *icâzetliġ, ġafillerġa*

8. Orhun Türkçesinde bazı ekler düzlük yuvarlaklık uyumu esasınca kullanılırken Mu'înü'l-Mürîd'de düz vokale sahip isim kök ya da gövdelerinden sonra -Oğuz Türkçesinin etkisiyle-ekin yuvarlak ünlülü şekli kullanılarak düzlük yuvarlaklık uyumuna aykırı bir durum oluşturulmuştur: *muḥiblük, kimüġ, nefsnüġ*

9. Orhun Türkçesi ile Mu'înü'l-Mürîd arasında bazı eklerin kullanımı konusunda farklılıklar ve nöbetleşe kullanımlar tespit edilmiştir: $+nI \sim +I, +gA \sim +A, +DA \sim +DI_n, +nç \sim +nçI, -tAçI/-sIk > -gAy, -mAz \sim -mAs, -GI \sim -GUL, -sAr > -sA\emptyset, -mAtI(n) > -mAdIn, -(X)pAn > -(X)bAn, -ġınça \sim -\emptysetınça, +I/+sI \sim +u, -Allm \sim -gAllm, -zU(n) > -sU(n), -Ur \sim -DUr$

10. Orhun Türkçesinin çokluk eklerinden olan /+An/ eki Mu'înü'l-Mürîd'de bu niteliğinin dışında kullanılırken Mu'înü'l-Mürîd'in çokluk eki /+lAr/ şeklinde tespit edilmiştir.

11. Orhun Türkçesinde bir iki kelimedede geçen /-mAk/ eki Mu'înü'l-Mürîd'de aktif bir şekilde eylem adı olarak kullanılmıştır: *tökmek, yêrlenmek, aqmaq, esrümek, kêtme*

12. Orhun Türkçesinde yeterlik fiili olarak *u-* fiili kullanılırken Mu'înü'l-Mürîd'de *bil-* fiili kullanılmıştır.

13. Orhun Türkçesinde /-kAn/ eylem zarfı *er-* fiili üzerine getirilirken Mu'înü'l-Mürîd'de direkt isim tabanına ve çekimli fiil üzerine getirildiği iki örnek tespit edilmiştir: *yigit(ø)ken, yêlür(ø)ken*

14. Orhun Türkçesi ile Mu'înü'l-Mürîd arasında ortak söz varlığı *uruğ, edgü, çığan(n/y), eçi, ügüz, karı* gibi örnekler dahilinde azımsanmayacak düzeydedir.

Bir dilin standartlarını ve değişip gelişen hususiyetlerini kayıt altına alabilmenin en iyi yollarından birisi o dile ait yazılı ürünlerin gramatikal hususiyetler eşliğinde mukayese edilmesidir. Biz, bu çalışmamızda aralarında yaklaşık altı yüz yıllık bir zaman dilimi bulunan Orhun Türkçesi ile Harezmi Türkçesinin ortak ve ayrılan yanlarını Köktürk bengu taşlarından ve Mu'înü'l-Mürîd'den seçilen tanıklar aracılığıyla ortaya koymaya gayret ettik. Bu gayretin mukayeseli dil çalışmalarına yeni bir soluk ve bakış açısı kazandırması taşıdığımız amacın gerçekleşmesine vesile olacaktır.

KISALTMALAR

B	→	Batı
BK	→	Bilge Kağan Yazıtı
Çev.	→	Çeviren
D	→	Doğu
Ed.	→	Editör
G	→	Güney
GPS	→	Global Positioning System
Haz.	→	Hazırlayan
IB	→	İrk Bitig
K	→	Kuzey
KEM-ÇİR	→	Kemçik-Çırgakı Yazıtı
KT	→	Kül Tigin Yazıtı
MM	→	Mu'înü'l-Mürîd
OT	→	Orhun Türkçesi
T1	→	Tonyukuk Yazıtı I. Taş
T2	→	Tonyukuk Yazıtı II. Taş
TDK	→	Türk Dil Kurumu
U	→	Uybat
UTM	→	Urchin Tracking Module
vd.	→	ve diğerleri

KAYNAKÇA

- Akar, Ali (2006). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akar, Ali (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksan, Doğan (2015). *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alibekiroğlu, Sertan (2013). "Türkçede Ö Seste Y", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter.
- Alyılmaz, Cengiz (2003). "Moğolistan'da Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Ait Bazı Eserler ve Buldukları Yerler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, Erzurum.
- Argunşah, Mustafa ve Sağol Yüksekaya, Gülden (2019). *Karahanlıca, Harezmiye, Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aydın, Erhan (2017). "Hoyto-Tamır (Tayhar-Çuluu) Yazıtları", *Türkbilig*, Sayı 33.
- Aydın, Erhan (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Boz, Erdoğan (2002). *Afyon Merkez Ağzı*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Bozkurt, Fuat (2005). *Türklerin Dili*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Clauson, Gerard (2011). "Ongin Yazıtı", (Çev. F. Yelda Şahin), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 59, Sayı 2.
- Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eckmann, János (1996). *Harezmiye, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eratalay, Süleyman (2021). "Türkçede g > v Değişimi ve /g/ Düşmesi Üzerine", *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, Cilt 4, Sayı 1.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1991). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergönenç, Dilek. "MU'İNÜ'L-MÜRİD". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* – Erişim Tarihi: 26.01.2024
- Gabain, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- İnce, Yılmaz (2017). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünsüzler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi
- Karaağaç, Günay (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kavallı, Seda (2020). "Babur-name'deki Mesafe ve Uzunluk Birimleri", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Köktekin, Kazım (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Köprülü, M. Fuat (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Öncül, Vildan ve Yaylagül Üstünel, Özen (2022). "Türkçe Ediniminde Ses Bilgisi Gelişimi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 11(4).

- Ölmez, Mehmet (2016). "Ongi Yazıtı, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 64, Sayı 1.
- Ölmez, Mehmet (2017). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özaydın, Abdülkerim (1997). "Harezmi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 16.
- Özkan, Fatma ve Özkan, İsa (2017). "Költigin ile Köl İç Çor Yazıtlarında Geçen 'Oplayu Tegmek' ve 'Opulu Kirmek' Sözcükleri Hakkında", *Türk Tarihçiliğinin Asırlık Çınarı Halil İnalçık'a Armağan*, (Ed. Mehmet Öz, Serhat Küçük), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri (2014). "Altay, Yenisey ve Moğolistan Yazıtları Üzerine Notlar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/3.
- Şen, Serkan (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şentürk, Ahmet Atilla ve Kartal, Ahmet (2007). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Yazıtları Kül Tigin Bilge Kağan Tunyukuk* İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 1.
- Tekin, Talat (2013). *İrk Bitig*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Talat (2020). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, Recep ve Vural, Hanifi (2007). *Harezmi Türkçesi*, Tokat: Öncü Basımevi.
- Toparlı, Recep ve Argunşah, Mustafa (2014). *İslam Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ünal, Orçun (2015). "İhe Ashete Yazıtı: Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Denemesi", *Bilig*, Bahar, Sayı 73.
- Üstün, Mehmet Cihat (2018). "Erzincan Ağzına Etimolojik Bir Yaklaşım: Karma Kelimeler", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz, Sayı 18.
- Üstün, Mehmet Cihat (2020). *Güney-Doğu Grubu Lehçelerinden İzler Taşıyan Fuzûlî Dîvânı [İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım]*, İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Üstün, Mehmet Cihat (2023). *Bir Fal Örneği: Kur'a-i Ca'feriyye [İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım]*, Erzincan: Doğu Akademi Yayınları.

İnternet Kaynakları ve Erişim Tarihleri

https://tr.wikipedia.org/wiki/Altun_Tamgan_Tarkan_Yaz%C4%B1t%C4%B1 (erişim 11.01.2024)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Harezmi> (erişim 25.01.2024)

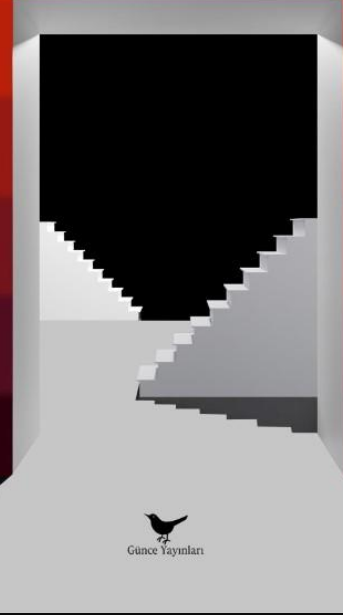
27 MAYIS DARBESİ'NİN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

DR. FERHAT ÇETİNKAYA

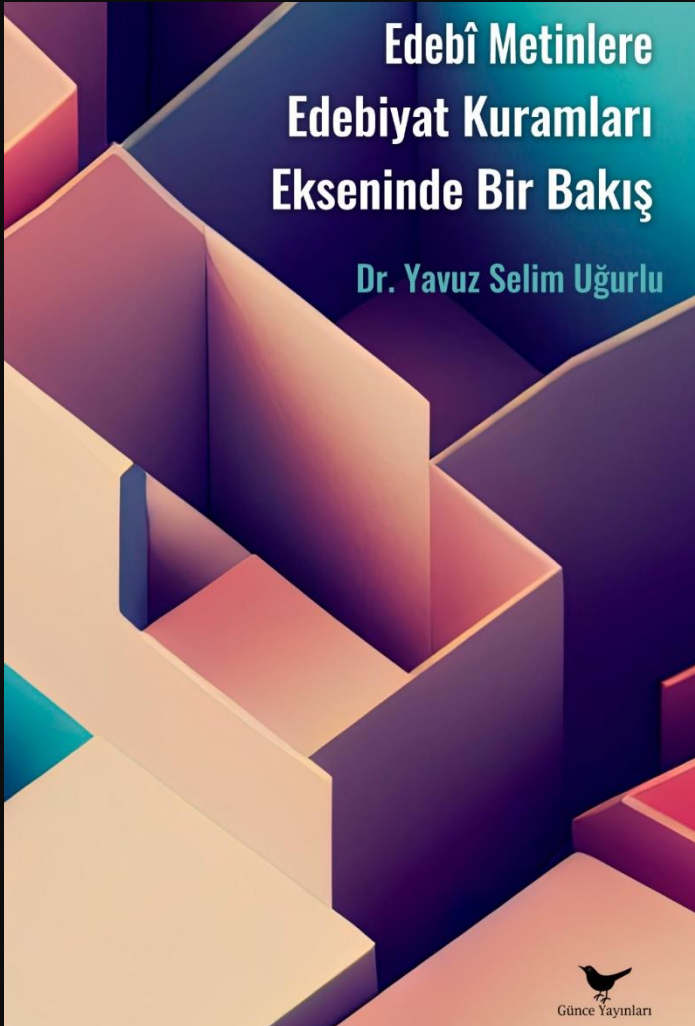
Türk Romanında Arzunun Görüngüleri

Ömriye Bayrak

Edebî Metinlere Edebiyat Kuramları Ekseninde Bir Bakış

Dr. Yavuz Selim Uğurlu

Ertuğrul Gazi Derhem

Türk Romanında Narsisizm

